بررسی نظریه استراتژی غیرمستقیم در سیره نظامی رسول خدا (ص) [با تأکید بر نظرات سون تزو و لیدل هارت]

اصغر قائدان[1] *

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۸
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۹/۱۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۰۱
فصلنامه مطالعات بسیج، دوره بیست و هشتم، شماره ۱۰۶، بهار ۱۴۰۴
20.1001.1.1735501.1404.287.106.5.5

چکیده

یکی از مقوله‌های مهم در خصوص جنگ که از دیرباز موردتوجه نظریه‌پردازان نظامی قرارگرفته «استراتژی غیرمستقیم» است. سن تزو متفکر چینی سده ششم پیش از میلاد برای اولین بار در اثر خود با عنوان «هنر جنگ» این استراتژی را مطرح ساخت و در قرن نوزدهم نیز توسط لیدل هارت اندیشمند انگلیسی به‌عنوان یک نظریه مستقل در کتابی که با همین عنوان نوشت و نظرات خود را در آن به‌طور مبسوط بیان کرد دنبال شد. در حقیقت استراتژی غیرمستقیم برای رسیدن به موفقیت و پیروزی، بدون درگیر شدن در جنگی تمام عیار و به‌منظور کاستن از تلفات انسانی و هزینه جنگ طرح شد. این رویکرد امروزه نیز به دلیل گسترش تهدیدات غیرنظامی و درگیری‌های داخلی بیش از گذشته موردتوجه قرار می‌گیرد. پژوهش حاضر بر اساس روش تاریخی - تحلیلی و دلالت پژوهی با تکیه بر آثار اندیشمندان یاد شده و نظرات آنان درصدد پاسخ به این سؤال است که آیا در مدیریت و سیره نظامی پیامبر (ص) چنین اندیشه و راهبردی قابل جستجو و بررسی است؟ نتیجه تحقیق که با اتکا بر داده‌های منابع کهن تاریخی صورت گرفته نشان می‌دهد آن حضرت به‌مثابه یک فرمانده موفق بدون آنکه در آموزشگاه‌های نظامی آموزش‌دیده و یا از نظریات اندیشمندان نظامی و آثار آنان بهره‌مند گشته باشد با اجرای عملی استراتژی غیرمستقیم به پیروزی‌های مهمی دست‌یافته و از تلفات و آسیب‌های جنگ کاسته است.

کلیدواژگان:

استراتژی غیرمستقیم، رسول خدا (ص)، سن تزو، لیدل هارت، جنگ روانی، دیپلماسی جنگ

---

[1] دانشیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی دانشگاه تهران. (نویسنده مسئول) رایانامه: Qaedan@ut.ac.ir

۱ –مقدمه و بیان مسئله

۱–۱–مقدمه موضوع

نظریه استراتژی غیرمستقیم از دیر باز مورد توجه اندیشمندان نظامی و نیز دولت‌ها و حکومت‌ها قرار داشته و البته توسط دو تن از اندیشمندان برجسته نظامی عصر باستان و معاصر یعنی سن تزو و لیدل هارت به‌صورت جامع مطرح‌شده است. این نظریه راهی را برای دولت‌ها به‌ویژه در عصر حاضر بازگشوده که آنان بر اساس این استراتژی بتوانند بدون ورود به جنگ‌های ویرانگر به اهداف خود دست یابند. چنان‌که می‌دانیم پس از جنگ‌های متمادی به‌ویژه دو جنگ خانمان‌سوز اول و دوم جهانی در کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو و نیز لاهه قوانینی به تصویب رسید تا از آسیب‌های ناشی از جنگ و تلفات غیرنظامیان بکاهد.[۱]. قرن‌ها پیش از تصویب این لوایح، سن تزو متفکر نظامی چین کتابی با عنوان ***Sunzi bingfa*** (هنر جنگ)[۲] نگاشت که برای اولین بار در مشرق زمین در موضوع شیوه‌های جنگی و روش‌های به‌کارگیری نیروها تدوین‌شده است.[۳] کتاب هنر جنگ همچنین به دلیل تجزیه‌وتحلیل اهمیت جغرافیا و زمین در تعیین موفقیت یا شکست مشهور است و نگاهی دقیق و روشنگرانه به اصول جنگ داشته و دانش و ابزارهایی را برای درک و به‌کارگیری بهتر آن به دست می‌دهد (Dimovski & Marič, 2012,P, 151-160). سون تزو معتقد است جنگ به معنای چیزی فراتر از نبرد واقعی است و شامل جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی هم می‌شود که بر نتیجه یک تلاش نظامی تأثیر می‌گذارد (Cuong Huynh،2008,p,177). او در حقیقت به طرح این استراتژی پرداخته که در آن با خرد و تعقل بر اراده سیاسی دشمن غلبه می‌شود نه با زور؛ بنابراین اساساً در این استراتژی یک درگیری جامع در عرصه سیاست، اقتصاد، نیروی نظامی و دیپلماسی رخ می‌دهد.

---

[1]- look at: Angela Bennett(2006), *Geneva Convention: The Hidden Origins of the Red Cross*, History Press,

[2]- Sun Tzu (1910), *On the Art of War*, Translated by Lionel Giles. London: Luzac and Company.

[۳]- این کتاب که در زمان خود بهترین کتاب استراتژی جنگی و جزو یکی از هفت کتاب استراتژی برتر چین قدیم بوده که در طول دو هزار سال اخیر تأثیر بسزایی در استراتژی‌های جنگی داشته و هنوز هم به‌عنوان یکی از مهم‌ترین آثار در حوزه استراتژی موردتوجه قرار می‌گیرد... کتاب هنر جنگ سن تزو که ابتدا به فرانسوی با عنوان Art Militaire des Chinois ترجمه شد ازآن‌پس موردتوجه اندیشمندان اروپایی قرار گرفت و به زبان‌های متعددی ترجمه و الهام‌بخش بسیاری از فرماندهان ارتش‌های بزرگ دنیا و شخصیت‌های برجسته‌ای نظیر مائو و استالین گردید که گفته‌اند آنان در هنگام جنگ این کتاب را می‌خوانده‌اند. همچنین فرماندهان نظامی موفق در جنگ پیروزی خود را به اصول سون تزو نسبت می‌دهند. هنر جنگ سن تزو بارها به زبان فارسی نیز توسط افراد متعددی ترجمه و به چاپ رسیده است.

استراتژیست نظامی فرانسوی آندره بوفر (۱۹۰۲-۱۹۷۵)[۱] در کتاب مقدمه‌ای بر استراتژی[۲] که لیدل هارت، معتقد است این کتاب درواقع یک تز دقیق و جامع‌ترین کتاب در زمینه استراتژی است، استدلال می‌کند که در شیوه جنگ مستقیم، استراتژی نظامی نقش اولیه و تعیین‌کننده را ایفا می‌کند و در استراتژی غیرمستقیم، نیروی نظامی نقش ثانویه دارد. وی که شاهد دوران جنگ سرد (۱۹۴۵-۱۹۹۰) بوده بر این باور است که در محیط بازدارندگی هسته‌ای متقابل بین ابرقدرت‌ها، «استراتژی غیرمستقیم» بسیار مهم است. (Kumar Ramakrishna, 2024,p, 4).

«دیپلماسی جنگ» که از سوی ژنرال آنتونی ژومینی[۳] از دیگر نظریه‌پردازان معاصر ناپلئون و از فرماندهان نظامی او به شاخه‌های هنر جنگ اضافه شد نیز در حقیقت به نحوی احیای نظریه استراتژی غیرمستقیم در قرن شانزدهم بود. او اعتقاد داشت برای هر فرماندهی استفاده از دیپلماسی جنگ ضروری است، زیرا با تمام اموری که ممکن است منجر به جنگ شود ارتباط دارد. بر اساس نظر او هنر جنگ، به معنای واقعی خود، به معنای «رفتار جنگی» است و این امر در کنار سایر ارکان هنر جنگ اهمیت ویژه‌ای یافته است(Jomini, ,2 2020,p)

یکی از کسانی که در قرن بیستم با طرح نظریه رویکرد غیرمستقیم به جنگ اشتهار یافت، لیدل هارت از نظریه‌پردازان برجسته نظامی انگلیسی[۴] بود که نظریه او در این پژوهش در کنار سون تزو موردبحث قرار می‌گیرد. او که در دو جنگ جهانی نیز شرکت داشته و نمی‌خواسته جهان شاهد جنگ جهانی دیگری باشد این نظریه را در کتابی با همین عنوان[۵] تبیین کرد.[۶]

۱-۱-ضرورت موضوع

نظریه‌های سن تزو و لیدل هارت همواره موردتوجه اندیشمندان نظامی بوده و تألیفاتی برای تشریح نظرات آنان تألیف کرده‌اند. در عصر حاضر نیز بسیاری از کشورها می‌کوشند تا با استفاده از استراتژی غیرمستقیم، بدون ورود به درگیری‌های مستقیم نظامی به اهداف خود دست یابند؛ بنابراین لازم است عملکرد و مدیریت نظامی رسول خدا (ص) در این زمینه

---

[1] - Andre Beaufre

[2] - An Introduction to Strategy

[3] - Jomini,Antoine-Henri

[4] - Basil Henry Liddell Hart

[5] - Liddell Hart, B,H (1954),*Strategy: The Indirect Approach*,london, Faber and Faber

[۶]- دیدگاه‌های او بر کندی رئیس‌جمهور وقت آمریکا نیز تأثیر گذاشت به‌گونه‌ای که از او به‌عنوان «کاپیتانی که به ژنرال‌ها آموزش می‌داد» یاد می‌کرد (Swain,1990,31).

به‌عنوان الگویی الهی برای مسلمانان در عصر حاضر موردتوجه قرار گیرد، زیرا مطالعات پیشین در حوزه استراتژی غیرمستقیم عمدتاً معطوف به نظریات اندیشمندان نظامی بوده و متأسفانه تاکنون در سیره نظامی آن حضرت موردتوجه قرار نگرفته است.

۱-۳-اهمیت موضوع

با توجه به اینکه در قرآن کریم رسول خدا (ص) به‌عنوان اسوه و الگو برای مسلمانان مطرح‌شده است لذا توجه و اهتمام کافی و وافی به رهبری نظامی آن حضرت اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. متأسفانه امروزه جریان‌های معاند همواره می‌کوشند تا آن حضرت را جنگ‌طلب نشان داده و چنین القا کنند که او از طریق درگیری نظامی و خونریزی کوشیده تا به انتقال آموزه‌های دینی خود بپردازد، بنابراین تشریح زوایای این استراتژی از سوی آن حضرت که به‌منظور پرهیز از جنگ و کاستن از تلفات انسانی به‌ویژه غیرنظامیان اتخاذشده می‌تواند پاسخی روشن به چنین شبهاتی باشد و این ادعا را بر اساس شواهد آماری ارائه‌شده در این تحقیق بی‌اساس سازد.

۱-۴-مساله اصلی

پژوهش حاضر در پی آن است تا ضمن بررسی نظریه رویکرد غیرمستقیم و ویژگی‌ها، اهداف و عناصر آن از سوی سون تزو و لیدل هارت، به این سؤال پاسخ دهد آیا رسول خدا (ص)در جنگ‌ها و غزوات خود به این نوع استراتژی توجه داشته است؟ و به چه شیوه‌هایی و چگونه آن را به اجرا درآورده‌اند و درنهایت چه نتایجی از این نوع استراتژی به دست آورده‌اند؟ براین اساس نوشته حاضر می‌کوشد تا به این مساله پاسخ دهد که تا چه میزان عملکرد نظامی رسول خدا (ص) با نظریه استراتژی غیرمستقیم اندیشمندان یاد شده همسو و قابل انطباق و یا با آن‌ها متمایز بوده است.

۱-۵-نحوه سازمان‌دهی مقاله

پژوهش حاضر در پاسخ به سؤالات تحقیق در دو حوزه نظری و تاریخی سازمان‌دهی شده است. در گام اول در پی آن است که نظریه استراتژی غیرمستقیم را از خلال متون و آثار این دو اندیشمند تشریح کرده و ویژگی‌ها و کارکرد آن را تبیین کند تا در گام دوم بتواند با بررسی تاریخی مدیریت نظامی پیامبر (ص) و جستجوی این استراتژی در جنگ‌های آن حضرت به مقایسه تطبیقی آن‌ها بر آید و نقاط افتراق و اشتراک آن را بیان سازد.

۲- ادبیات موضوع و پیشینه

۲-۱-سون تزو و استراتژی غیرمستقیم

قدیمی‌ترین نظریه‌پرداز در حیطه هنر جنگ، فیلسوف و متفکر نظامی چینی در قرن ششم قبل از میلاد سون تزو فرمانده کل ارتش سلسله «وو» از دودمان «هان» است. وی استراتژی را به‌عنوان «هنر اجرای مهارت‌ها و ابتکارات در مقابل تهدیدها و مسائل مختلف»

و «فرآیند تدوین و اجرای نقشه‌ها و برنامه‌ها برای رسیدن به اهداف در شرایط متغیر» تعریف کرده است (Simon and Schuster, 1983,p, 1800). استراتژی غیرمستقیم در این جملات وی برجسته است: «استراتژیست نظامی برجسته کسی است که بتواند لشکر دشمن را بدون درگیری نظامی تسلیم کرده، شهرها را بدون محاصره تصرف و دولت دشمن را بدون خونریزی سرنگون کند. انهدام سرزمین دشمن و از هم پاشیدن دولت وی ازجمله بدترین کارها به‌حساب می‌آید. باید از کشتار نیروهای دشمن پس‌ازآنکه پیروزی میسر گشت اجتناب کرد. کسانی که در هنر جنگ خبره و کار شناسند، لشکر و دشمن دولت را بدون نبرد وادار به تسلیم و سرنگون می‌سازند»(sun tezu ,1910,p 8). وی استراتژی را به مفهوم هنر بهره‌گیری از قدرت برای حداکثر سازی امنیت کشورها و هم‌چنین هنر جنگ را صلح، مذاکره و کنش غیر تحریک‌آمیز در برخورد با سایر کشورها تعریف کرده است. وی باور دارد که می‌توان از طریق مفاهیم غیر تحریک‌آمیز به اهداف امنیتی و راهبردی رسید. (۱۹۸۳ ,p , Simon and Schuster،۱۸۰۰).

به نظر وی پراهمیت‌ترین بخش یک جنگ «حمله به استراتژی و برنامه دشمن» است. شکست‌ناپذیری به چگونگی دفاع و شانس پیروزی به ویژگی حمله بستگی دارد. آنانی که در هنر جنگ مهارت دارند می‌توانند خود را به وضعی شکست‌ناپذیر درآورند ولی حتماً قادر نیستند موجبات آسیب‌پذیری دشمن را فراهم کنند (سون تزو، ۲۰۰۰، ص ۶۵). به گفته حسین حسینی درواقع اهمیت اندیشه سون تزو فقط در شناسایی جنگ به‌عنوان یک پدیده اجتماعی قابل تأمل نیست بلکه او کوشیده است تا برنامه‌ریزی عملیات نظامی را بر بنیادی عقلانی استوار سازد (حسینی، زمستان ۱۳۷۴، ش ۱۳، ص ۱۰).

۲-۲-لیدل هارت و استراتژی غیرمستقیم

باسیلی هنری لیدل هارت در چند تألیف خود ازجمله در کتاب *اندیشه جنگ*[1] و کتاب *استراتژی رویکرد غیرمستقیم*[2] به‌طور جامع نظرات خود را مطرح ساخت. وی پس از جنگ جهانی اول به دلیل طرح نظریه «رویکرد غیرمستقیم به استراتژی»[3] مشهور شد و در

---

[1]- Liddell Hart, Basil Henry: *Thoughts on War*،London: (1944), Sherman: Soldier, Realist, American" – London, Dodd, Mead & Company. (1929)

[2]- Liddell Hart, Sir Basil (1954),"*Strategy: The Indirect Approach*", London, Faber and Faber.

[3] - لیدل هارت نظریه مشهور رویکرد غیرمستقیم به استراتژی را ابتدا در کتابی به نام جنگ‌های سرنوشت‌ساز تاریخ در سال ۱۹۲۹ ارائه کرد که این کتاب بارها تجدید چاپ شد. او در این کتاب کوشید تا تصویر خود را که در طول جنگ جهانی دوم به سبب طرح صلح و سازش با هیتلر و انتقاد از استراتژی وینستون چرچیل برای پیروزی در جنگ آسیب‌دیده بود بازسازی کند...

نخستین تألیف خود زوایای گوناگون آن را تشریح کرد[۱]. او برای تقریباً نیم‌قرن به‌عنوان معتبرترین نویسنده درزمینه استراتژی اشتهار یافته بود و حتی امروزه، ایده‌های او هنوز موردتوجه است.[۲] وی تعریف وسیع‌تری از استراتژی ارائه داد: «استراتژی عبارت است از فن توزیع و به کاربردن وسایل نظامی برای نیل به هدف‌های سیاسی». Liddell Hart, 1954, p, 25).اهمیت خلاقیت و تفکر استراتژیک را به‌گونه‌ای برجسته کرد که می‌توان گفت نظریاتش در مورد استراتژی بسیار نوآورانه و خلاقانه است. رویکرد غیرمستقیمی که در استراتژی نظامی توصیه می‌کرد را می‌توان در امور انسانی و غیرنظامی هم اعمال کرد (David elerman, 2000,p,5). او با ارائه نظریات خود تحول قابل‌توجهی در تئوری‌های مربوط به هنر جنگ به وجود آورد. وی خاطرنشان می‌کند: «پیروزی‌های سرنوشت‌ساز در تاریخ نظامی ناشی از راهبرد رویکرد غیرمستقیم است که در آن برهم‌خوردن تعادل روحی یا مادی دشمن مقدمه‌ای برای تلاش برای سرنگونی وی خواهد بود»(Swain, 1990, v, 17, N. 1, p, 41) . او معتقد است: «فرض اصلی رویکرد غیرمستقیم جهت‌گیری، هدف قرار دادن و برهم زدن تعادل دشمن برای واردکردن ضربات قاطع بعدی است» (Scott Morrison, 2014, P, 48) .

لیدل هارت همانند سن تزو از ایده «پیروزی بدون نبرد یا خونریزی» دفاع می‌کرد. او دو استراتژی را توصیف می‌کند که باید برای غلبه بر دشمن به‌درستی مورداستفاده قرار گیرد : استراتژی بزرگ و استراتژی عملیاتی. به نظر وی هدف استراتژی بزرگ تبیین سیاست در اجرا و نقش آن هماهنگ کردن و هدایت همه منابع برای دستیابی به هدف سیاسی جنگ است. او معتقد است توانایی مبارزه تنها یکی از ابزارهاست .استراتژی بزرگ که دربرگیرنده راهبرد غیرمستقیم است در بالاترین سطح خود، زمانی بکار می‌رود که در مورد ابزاری غیر از گزینه نظامی اندیشیده شود (Craig Gordon, 1943,p, 603-605).

وی در مقاله‌ای دیگر به نقد نظرات کلاوزویتز پرداخته و می‌گوید او تأکید می‌ورزد که هنر جنگ متمرکز بر استفاده اثربخش از نیروها، منابع و تاکتیک‌ها به‌منظور دستیابی به پیروزی است.(Liddell Hart,1952,v.5.N.4,p,30) درحالی‌که استفاده از غافلگیری، برای رویارویی با خط مقاومت دشمن به ناکارآمد ساختن او بدون نبرد منجر خواهد شد.(Liddell Hart, 1954, p, 25) به نظر برخی از پژوهشگران آثار او، نتایج تعیین‌کننده

---

[1]- See: Sir Basil Liddell Hart's (1954),"Strategy: The Indirect Approach" -London, Faber and Faber.

[۲]- وی پس از جنگ جهانی دوم به انتقادهای تند علیه سیاست استراتژیک بریتانیا در قبل و در طول سال‌های اولیه جنگ جهانی دوم پرداخت و همین امر باعث شد که به‌عنوان یک استراتژیست درخشان شهرت یابد. او کوشید تا سیاستمداران بریتانیا را متعهد سازد که دیگر هرگز در یک جنگ زمینی بزرگ اروپایی درگیر نشوند.

در جنگ در طول اعصار، تنها زمانی به‌دست‌آمده که رویکرد غیرمستقیم موردتوجه قرار گرفته است(Craig, 1943, p, 600, Scott Morrison, 2014, p, 48) .

۲-۲- پیشینه پژوهش

در خصوص بررسی نظریه استراتژی غیرمستقیم[۱] در اندیشه سن تزو و لیدل هارت پژوهش‌هایی صورت گرفته اما تاکنون تحلیلی از سیره نظامی پیامبر (ص) بر اساس این نظریه و در انطباق با آن ارائه نشده است. لارنس فریدمن در کتاب «استراتژی: یک تاریخ»: تاریخچه‌ای جامع از تفکر و عمل استراتژیک ازجمله استراتژی غیرمستقیم و مفاهیم مرتبط با آن را ارائه می‌دهد.[۲] کتاب «*سازندگان استراتژی مدرن از ماکیاولی تا عصر هسته‌ای*»[۳] که مجموعه‌ای از مقالات به ویراستاری پیتر پارت را در بر می‌گیرد، اندیشه‌های طیفی از نظریه‌پردازان اصلی ازجمله ماکیاولی، کلاوزویتس، ژومینی و ...را مورد بحث قرار داده است. کتاب ارزشمند کلاسیک تئوری نظامی «درباره جنگ»[۴] نوشته کارل فون کلاوزویتز شامل بحث‌هایی درباره استراتژی غیرمستقیم و مفاهیم مرتبط با آن، مانند «رویکرد غیرمستقیم» است. علاوه بر آن‌ها مقالاتی نیز در این خصوص به نگارش در آمده است ازجمله کمار راماکریشنا در مقاله «فهم جریان استراتژی غیرمستقیم در امور جهانی»[۵] به بررسی مفهوم این اصطلاح و کارکرد آن در جهان معاصر پرداخته است. پژوهشگران داخلی نیز هر یک، ابعادی از آثار این دانشمندان را کاویده‌اند، ازجمله حسین حسینی در «سون تزو و استراتژی غیرمستقیم»،[۶] و همچنین محمود رستمی و رضا کرم نیا در «بررسی اندیشه‌های نظامی کلاوزویتس و سون تزو»[۷]. در کنار این دست پژوهش‌ها، سرتیپ ضاهر وتر در کتاب *الاداره العسکریه فی حروب الرسول*[۸] صرفاً نگاهی جامع به شیوه مدیریت پیامبر (ص) در جنگ‌ها داشته و شیت خطاب نیز در *الرسول القائد* شیوه‌های فرماندهی پیامبر (ص) را موردبحث

---

[1]- *The Indirect Approach Strategy*

[2]- Lawrence Freedman(2020), *strateghy: A History*, Mackenzie Book Prize

[3]- Craig Gordon A. and Felix cilbert (1943), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*,edited by Peter Paret,Felix Gilbert, Princeton University Press

[4]- Carl von Clausewitz,*On War*

[5]- Ramakrishna,Kumar(۲۰۲۳) "Understanding the Indirect Strategy Moment in Global Affairs", *The New England Journal of Public Policy*,v.۳۶, p,۱-۱۲

[۶]- حسینی، حسین (زمستان ۱۳۷۴) سون تزو و استراتژی غیرمستقیم، *سیاست دفاعی، ش ۱۳*

[۷]- رستمی، محمود و رضا کرم نیا،(اسفند ۱۳۸۷) بررسی اندیشه‌های نظامی کلاوزویتس و سون تزو، *نگرش راهبردی*، شماره ۹۹

[۸]- وتر، ضاهر (۱۴۰۸ ق) مدیریت نظامی در نبردهای پیامبر اکرم (ص) ، ترجمه و تحقیق اصغر قائدان (۱۳۷۳ ش)، تهران، صریر

قرار داده است.[۱] علاوه بر این کتب، مقالاتی نیز در مورد فرماندهی پیامبر (ص) نگاشته شده است. بهادر شهریاری در مقاله «استراتژی دفاعی رسول‌الله (ص) علیه مشرکان در عصر هجرت؛ تبیین چرایی و نتایج آن»[۲]، علیرضا مقدسی و قاسم‌زاده در مقاله «ویژگی‌های مدیریت و فرماندهی در سیره پیامبر (ص)»[۳]، اصغر قائدان در «مدیریت و رهبری پیامبر اکرم (ص) در عرصه‌های نظامی»[۴] و سایر مقالاتی که ذکر آن موجب تطویل کلام است هر یک، از زوایایی خاص به ویژگی‌های فرماندهی آن حضرت در جنگ‌ها پرداخته‌اند.

نویسندگان و روش استفاده‌شده	اهداف و یا سؤالات اصلی	مهم‌ترین یافته‌ها
حسین حسینی (بهار ۱۳۷۵)	هدف نویسنده شرح جایگاه سون تزو و هنر جنگ در تاریخ اندیشه نظامی و نوآوری‌های جاودانه او ازجمله پیشتازی او در نگرش حسابگرانه نسبت به جنگ	سون تزو ایده استراتژی غیرمستقیم را در دو سطح ملی و نظامی، تجزیه‌وتحلیل کرده است و اندیشه نظامی او بر تاریخ اندیشه و عمل نظامی تأثیر فراوان داشته است.
کمار راماکریشنا (۲۰۲۳)	مفهوم و کارکرد استراتژی غیرمستقیم در جهان معاصر چیست؟ و چه کسانی به طرح آن پرداخته‌اند؟	استراتژی غیرمستقیم و نه استراتژی مستقیم در محیط بازدارندگی متقابل بین ابرقدرت‌ها، بسیار اهمیت یافته است
گوردون کرایت و کیلبرت (۱۹۴۳)	سازندگان استراتژی مدرن از ماکیاولی تا عصر هسته‌ای چه کسانی بوده‌اند و استراتژی غیرمستقیم در نزد آنان چه جایگاهی داشته است؟	استراتژی غیرمستقیم تنها موردتوجه یکی از اندیشمندان معاصر یعنی لیدل هارت بوده که در طی قرن بیستم سیاستمداران بزرگی از نظرات او تأثیر گرفته‌اند.

---

[۱]- خطاب، شیت (۱۴۲۵ ق) شیوه فرماندهی پیامبر (ص)، ترجمه عبدالحسین بینش (۱۳۷۸ ش)، مرکز تحقیقات سپاه،

[۲] - شهریاری، بهادر(بهار ۱۴۰۱) استراتژی دفاعی رسول‌الله (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) علیه مشرکان در عصر هجرت؛ تبیین چرایی و نتایج آن
سیاست دفاعی، شماره ۱۱۸.

[۳] - مقدسی، علیرضا؛ قاسم‌زاده شهری (تیر ۱۴۰۱)، اصول و ویژگی‌های مدیریت و فرماندهی در سیره پیامبر اسلام (ص)، *مجموعه مقالات چهارمین همایش ملی تحقیقات میان رشته‌ای در مدیریت و علوم انسانی*

[۴]- قائدان، اصغر (تابستان ۱۳۸۵)، مدیریت و رهبری پیامبر اکرم (ص) در عرصه‌های نظامی، *مطالعات راهبردی بسیج*، شماره ۳۱

محمود رستمی و رضا کرم نیا (اسفند ۱۳۸۷)	بررسی اندیشه‌های سیاسی و نظامی کلاوزویتس و سان تزو که هریک سهم به‌سزایی در ایجاد اندیشه‌های نظامی و سیاسی در تاریخ و ماهیت جنگ داشته‌اند.	در جنگ جهانی دوم، هیتلر، در لشکرکشی به روسیه شوروی از اندیشه استراتژی غیرمستقیم سود نجست و همین مساله نیز باعث شکست او شد.
اصغر قائدان (تابستان ۱۳۸۵)	ویژگی‌های رهبری نظامی پیامبر (ص) چه بوده؟ و چه سازمان نظامی را تدارک دیده است؟ هدف مؤلف تبیین نوع استراتژی و تاکتیک ایشان بوده است.	مدیریت نظامی پیامبر (ص) در عرصه‌های مختلف نظامی ازجمله سازمان‌دهی، مدیریت آموزش، استراتژی و غیره از عالی‌ترین نوع مدیریت جنگ در عصر خود بوده است.
ضاهر وتر (۱۴۰۸ ق)	بررسی ویژگی‌ها و راهکارهایی مدیریت جنگ از سوی رسول خدا (ص) در عرصه‌های مختلف نظامی	مؤلف معتقد است ایشان در رهبری نظامی ابداعات فراوانی در داشته که در میان عرب عصر جاهلیت بی‌سابقه بوده است.

وجه نوآوری مقاله حاضر نسبت به مطالعات پیشین:

در مطالعات پیش‌گفته عمده تحقیقات به‌طور اختصاصی به یکی از محورهای این حوزه اختصاص یافته‌اند بدین معنا که در حیطه استراتژی غیرمستقیم صرفاً به بررسی این نظریه توسط اندیشمندان و طراحان آن یعنی سون تزو و کلاوزویتز و یا لیدل هارت پرداخته و ویژگی‌ها، اهداف و نهایتاً نتایج کاربست آن را در جنگ‌ها بررسی کرده‌اند و عده‌ای نیز صرفاً مدیریت نظامی رسول خدا (ص) و ویژگی‌های آن را محور پژوهش خود قرار داده‌اند، لذا از جنبه‌های نوآورانه تحقیق حاضر بررسی استراتژی غیرمستقیم در عملکرد نظامی رسول خدا (ص) و بیان نتایج کاربردی آن در غزوات و جنگ‌های آن حضرت است. اتخاذ این استراتژی به‌منظور دستیابی به پیروزی در جنگ با کاستن تلفات انسانی و تخریب ویرانی و پرهیز از کشتار به اجرا درآمدهاست. این پژوهش در این دو عرصه یعنی مقایسه تطبیقی نظریه استراتژی غیرمستقیم با عملکرد نظامی رسول خدا (ص) در جنگ‌ها و نیز ارائه آماری از اصلی‌ترین رکن این نظریه یعنی کاستن از میزان تلفات خودی و دشمن می‌توان گفت نوآورانه خواهد بود.

۳- روش تحقیق

در پژوهش حاضر که بر مبنای روش تاریخی - تحلیلی و دلالت پژوهی صورت پذیرفته ابتدا به تشریح نظریه «استراتژی غیرمستقیم» سون تزو ازجمله در کتاب هنر جنگ و نیز لیدل هارت در کتاب *استراتژی رویکرد غیرمستقیم* و کتاب دیگرش *جنگ‌های سرنوشت‌ساز تاریخ* پرداخته و در گام دوم بامطالعه و بررسی کتاب‌های سیره و مغازی دوره اسلامی ازجمله

المغازی، واقدی، *المغازی*، ابن سیدالناس *و غیره* عملکرد و شیوه مدیریت رسول خدا (ص) در عرصه استراتژی غیرمستقیم را تشریح می‌سازد. در گام سوم به مقایسه آن با نظریه استراتژی غیرمستقیم سون تزو و لیدل هارت پرداخته خواهد شد. ترسیم جداول و تدوین شاخصه‌های آماری در این نوشته می‌تواند کمک بیشتری به فهم و برداشت بهتر مخاطب داشته باشد.

۳-۱-نوع تحقیق:

این تحقیق در زمره تحقیقات بنیادین قرار می‌گیرد که شرح و بسط مبانی و اصلی از اصول مربوط به جنگ در آن موردتوجه قرارگرفته و می‌تواند به گسترش آگاهی در این عرصه خاص منجر شود.

۳-۲-استراتژی کلی تحقیق:

در پژوهش حاضر صرفاً نظریه استراتژی غیرمستقیم در آثار دو اندیشمند یادشده موردبررسی قرارگرفته است لذا کسانی که از اندیشه آنان تأثیر پذیرفته و یا صرفاً به بسط نظریه آنان پرداخته‌اند از حیطه پژوهش خارج گشته‌اند و در حقیقت مبانی پژوهش به لحاظ کمی صرفاً بر این دو شخصیت متمرکزشده است. از سوی دیگر کیفیت و چرایی اجرای استراتژی غیرمستقیم در عملکرد رسول خدا (ص) نیز بررسی و ازلحاظ کمی صرفاً به بررسی تعداد خاصی از غزوه‌هایی که منجر به درگیری شده منحصر شده است، لذا سایر غزوات و سرایا از حیطه بحث خارج گشته‌اند.

۳-۳-تعریف مفاهیم یا متغیرها:

استراتژی غیرمستقیم که به‌منظور دستیابی به پیروزی در جنگ، بدون کشتار و ویرانی مطرح شد، برخلاف نظریه استراتژی مستقیم می‌توانست از به راه افتادن ماشین جنگی و کشتار و ویرانی‌های خانمان‌سوز بکاهد. بر این اساس این استراتژی در دوره‌های مختلف موردتوجه اندیشمندان نظامی و نیز دولت‌ها و حکومت‌ها قرار گرفت و راهی را برای دولت‌ها گشود که آنان بتوانند بدون ورود به جنگ‌های ویرانگر به اهداف خود دست یابند. درمجموع موفقیت چنین رویکرد غیرمستقیمی به فریب، غافلگیری و انعطاف بستگی دارد که از ضروریات آن منحرف کردن ذهن دشمن برای سلب آزادی عمل او به‌حساب می‌آید. از متغیرهای وابسته می‌توان به جنگ روانی، فریب و خدعه، کسب اطلاعات و حفاظت اطلاعات اشاره داشت که در متغیر مستقل یعنی پیروزی در جنگ تأثیرگذار بوده و این نوع استراتژی به‌طور همه‌جانبه از سوی رسول خدا (ص) نیز به اجرا درآمده است.

۳-۴-روش‌های گردآوری داده‌ها:

در پژوهش حاضر گردآوری داده‌ها از منابع و از طریق مطالعه کتابخانه‌ای صورت گرفته است، لذا آثاری که نظریه استراتژی غیرمستقیم را تبیین کرده‌اند یعنی کتاب مهم سون تزو و نیز کتاب‌ها و مقالات لیدل هارت مطالعه شدند. البته سایر آثاری که به شرح و بسط این نظریه پرداخته‌اند نیز از دید نگارنده مغفول نماندند. در کنار آن مهم‌ترین منابع اصلی تاریخی نیز بهره گرفته‌شده است.

۳-۵-روش‌های تحلیل داده‌ها:

بر اساس داده‌های موجود در آثار دو اندیشمند موردنظر پیرامون نظریه استراتژی غیرمستقیم، اهداف و ویژگی‌ها، کارکرد و مبانی آن تشریح و سپس با بررسی عملکرد نظامی رسول خدا (ص) این ویژگی‌ها بر اساس روش دلالت پژوهی مورد تحلیل و مقایسه قرار گرفت و این تحلیل به‌صورت نمودار آماری نیز ارائه شد.

۳-۶-جامعه و نمونه:

موردمطالعه: پژوهش حاضر جامعه مسلمانان عصر پیامبر (ص) و صحابه حاضر در غزوات را در بر می‌گیرد. نمونه موردمطالعه فقط غزوه‌هایی هستند که به رویارویی و نبرد بین رسول خدا (ص) و مشرکان منجر شده است تا بتوان تلفات و کشته‌ها را احصاء کرد لذا از مجموع ۲۹ غزوه، ۹ غزوه که در آن‌ها درگیری رخداده است انتخاب‌شده‌اند و در حقیقت غزواتی که به درگیری منتج نشده و یا مشرکان از صحنه گریخته‌اند و یا به انعقاد پیمان بسنده کرده‌اند از جامعه آماری خارج‌شده‌اند. همچنین سریه‌هایی که در آن زمان رخ داده چون غالبا به مفهوم جنگ نبوده نیز از جامعه آماری حذف شده‌اند. نکته‌ای که در احصاء آمار تلفات این جنگ‌ها قابل ذکر است اینکه در متون تاریخی عمدتاً بر سر تعداد کشته‌های دشمن اختلاف وجود دارد اما در مورد تعداد شهدا اتفاق نظر دیده می‌شود و در برخی از جنگ‌ها نیز گزارشی از تعداد تلفات دشمن و یا نیروهای او در دسترس نیست لذا ضمن اینکه آن‌ها را نیز از جامعه آماری حذف کرده‌ایم، مشهورترین و کهن‌ترین منبع در این مورد یعنی *المغازی* تألیف واقدی را ملاک عمل قرار داده و یا اقوال مشهور را در نظر گرفته‌ایم.

۳-۷-مراحل انجام و به‌کارگیری روش:

در گام اول بامطالعه آثار سون تزو و لیدل هارت به تشریح و بررسی جنبه‌های مختلف نظریه استراتژی غیرمستقیم پرداخته و به اهمیت این نظریه در دوره‌های مختلف تاریخی و بیان آن از سوی اندیشمندان مختلف اشاره‌کرده و در گام بعدی این نظریه در اندیشه و عملکرد رسول خدا (ص) از طریق مطالعه منابع و داده‌های کهن و اصلی تاریخی و بر اساس روش دلالت پژوهی تحلیل شده و می‌کوشد تا به دلالت‌هایی در مقام مقایسه تفکر و عملکرد

این سه شخصیت دست یابد و آن‌ها را تبیین کند. در مورد این روش که در سال‌های اخیر مطرح و مورد استقبال رشته‌های علوم انسانی قرار گرفته باید گفت پژوهشگر در ابتدا چارچوب مفهومی را که به دنبال دلالت‌هایی از نظریه، یا ایده‌های طرح شده است، به تفصیل طراحی می‌کند و سپس به دنبال یافتن دلالت‌هایی برای تک‌تک عناصر تشکیل دهنده آن چارچوب مفهومی می‌گردد (دانایی‌فرد، ۱۳۹۵: ۴۹) مراحل این روش عبارت‌اند از: تحلیل دو یا چند واژه موردنظر بر اساس مدل‌های روابط مفهومی. در گام بعد، هریک از اجزای مدل‌ها، یک‌بار به تمام اجزای مدل واژه دیگر عرضه می‌شود. از عرضه این دو، آنچه دنبال می‌شود کوشش در جهت دست‌یابی به دلالت‌هاست. تحلیل داده‌ها بر اساس این روش در ادامه بیان خواهد شد.

۴- یافته‌های تحقیق

الف-تحلیل اندیشه‌های سان تزو، لیدل هارت و پیامبر اکرم (ص) بر اساس روش دلالت پژوهی

- گام‌های دلالت پژوهی برای این مقایسه

۱- شناسایی نظام دلالتی هر نظریه به تفکیک

۱-۱-سان تزو در کتاب *هنر جنگ*: وی بر اصل اجتناب از رویارویی مستقیم، استفاده از فریب و بهره‌برداری از نقاط ضعف دشمن تأکید دارد. او معتقد است که بهترین پیروزی، پیروزی بدون نبرد است. وی به‌جای تأکید بر نبرد مستقیم روی تاکتیک‌هایی مانند فریب روان‌شناسی و اقتصاد جنگ تمرکز کرد.

نشانه‌ها: فریب و بهره‌وری از منابع، زمان‌بندی و کنترل دشمن.

دلالت پژوهی: تأثیر سان تزو بیشتر فلسفی و نظری است. تأکید بر اجتناب از درگیری غیرضروری، مدیریت منابع و استفاده از ذهن در جنگ، او را به یک مرجع استراتژیک تبدیل کرده است. پیام ضمنی سان تزو «جنگ همیشه یک شکست برای انسانیت است مگر آنکه آخرین ابزار باشد».

دلالت اولیه: کاهش هزینه جنگ و اجتناب از تلفات غیرضروری

دلالت ثانویه: دستیابی به اهداف راهبردی بدون ایجاد تنش طولانی مدت

تحلیل رمزگان فرهنگی و تاریخی: در بستر چین باستان که جنگ‌های قبیله‌ای و نظام‌های سیاسی چندپاره غالب بودند او استراتژی غیرمستقیم را به‌عنوان روشی برای دستیابی به صلح پایدار از طریق تسلط بر دشمن بدون نبرد پیشنهاد کرد.

۲-۱-لیدل هارت در کتاب استراتژی غیرمستقیم. وی این استراتژی را در بستر جنگ‌های مدرن مطرح کرد. نگاه انتقادی او به جنگ‌های کلاسیک و تأکید بر جنگ غیرمستقیم باعث شد امروزه وی به یک مرجع استراتژیک تبدیل‌شده و در جنگ‌های مدرن از دیدگاه او بهره ببرند. وی تأکید داشت که به‌جای حملات مستقیم باید از طریق اقدامات غیرمنتظره و غافلگیری دشمن به پیروزی رسید.

نشانه‌ها؛ تحرک انعطاف‌پذیری و اجتناب از درگیری‌های پرهزینه

دلالت پژوهی:. وی در نوشته‌های خود تحولاتی در تفکر نظامی مدرن به وجود آورد. دکترین جنگ غیرمستقیم او به‌ویژه در مدیریت منابع و استفاده از ذهن در جنگ، در جنگ جهانی دوم و پس از آن به‌عنوان یک ایده و روش موفق پذیرفته شد و در حقیقت نظرات او تحولاتی در تفکر نظامی مدرن ایجاد کرد.

دلالت اولیه: کارآمدی و حفظ توانایی نیروها.

دلالت ثانویه: ایجاد ناتوانی در دشمن برای پاسخ سریع

تحلیل رمزگان فرهنگی و تاریخی: لیدل هارت در عصر مدرن با ظهور جنگ‌های جهانی و تکنولوژی‌های مخرب به دنبال کاهش خسارات جنگ از طریق استراتژی‌های منعطف و غیرمستقیم بود.

۳-۱-پیامبر اسلام (ص) در فرماندهی جنگ‌ها: در استراتژی‌های جنگی خود به اصول اخلاقی انسانی و واقع‌گرایی توجه داشت؛ یعنی علاوه بر اهداف سان تزو و لیدل هارت در کاهش تلفات انسانی به اصول اخلاقی و ارزش‌های دینی نیز متعهد بود و می‌کوشید اهداف بلندمدت معنوی و اجتماعی را نیز محقق کند. استفاده از سیاست‌های غیرمستقیم در مواجهه با دشمنان مانند انعقاد پیمان‌ها (صلح حدیبیه)، استفاده از فریب نظامی (غزوه خندق و فتح مکه) و تأکید بر کاهش تلفات، نشان‌دهنده نگاه انسان‌محور ایشان است.

نشانه‌ها: انعقاد پیمان‌ها، بهره‌گیری از شرایط محیطی و هدف‌گذاری بلندمدت

دلالت پژوهی: پیامبر اسلام (ص) با پیام الهی خود، نه تنها جامعه‌ای جدید بنا نهاد بلکه الگویی بی‌نظیر برای تغییرات اجتماعی و اخلاقی ارائه داد که همچنان زنده و پویاست. تأکید بر آموزه‌های اخلاقی و اجتماعی در جنگ، الهام‌بخش بسیاری از فرماندهان مسلمان در طول تاریخ اسلام بوده است.

دلالت اولیه: کاهش هزینه‌های انسانی و مالی

دلالت ثانویه: تحکیم و گسترش اسلام و وحدت جامعه

تحلیل رمزگان فرهنگی و تاریخی: در جامعه‌ای که جنگ قبیله‌ای و بی‌ثباتی سیاسی رایج بود از استراتژی‌هایی استفاده کرد که ضمن کاهش خسارات، زمینه‌ساز اتحاد قبایل و تثبیت جامعه و ارزش‌های انسانی و اسلامی به‌جای ارزش‌های جاهلی شد. استفاده از آموزه‌های قرآنی، یک جامعه نابرابر و پراکنده را به تمدنی متحد و با اصول عدالت تبدیل کرد.

جدول مقایسه تطبیقی بر اساس روش دلالت پژوهی

ابعاد مقایسه	سن تزو	لیدل هارت	پیامبر اسلام (ص)
استراتژی غیرمستقیم	اجتناب از جنگ مستقیم با بهره‌گیری از فریب دشمن برای رسیدن به پیروزی بدون نبرد	حمله به نقاط ضعف دشمن و اجتناب از مواجهه مستقیم برای کاهش هزینه انسانی و منابع	بهره‌گیری از فریب نظامی، انعقاد پیمان‌ها و اجرای تاکتیک‌های روانی برای دست‌یابی به اهداف با کمترین تلفات
هدف اصلی	دستیابی به صلح پایدار با کمترین تلفات	حفظ توازن نیروها و کاهش خسارات انسانی و مالی	تحقق اهداف اخلاقی و معنوی در جنگ در کنار حفظ جامعه اسلامی و کاهش درگیری‌ها و تلفات
راهبرد	شکست دشمن بدون نیاز به جنگ	مجبور کردن دشمن به پذیرش شکست به جای درگیری	مذاکرات صلح و اقدامات پیشگیرانه برای جلوگیری از درگیری مستقیم
روش‌های کلیدی	تحلیل نقاط ضعف دشمن، فریب، حمله غیرمنتظره	استفاده از سرعت، تحرک، غافلگیری برای ناکارآمد کردن	انعقاد پیمان‌نامه‌ها، استفاده از شرایط میدان جنگ (غزوه خندق، احد و بدر) کاهش تنش‌ها
نتایج درازمدت	حفظ صلح و ایجاد ثبات پایدار از طریق بهره‌برداری از منابع	کاهش خسارات جنگ و ایجاد شرایط برای پیروزی بلندمدت	گسترش اسلام، تحکیم و حدت و برقراری ارزش‌های انسانی به‌عنوان اهداف بلند
نقش اخلاق و انسانیت	کمتر برجسته است، تأکید بر نتایج عملی و کارآمدی	تمرکز بر کاهش تلفات انسانی بدون تأکید بر ارزش‌های اخلاقی	اهمیت اخلاق و کرامت انسانی و رعایت حقوق دشمنان (رفتار انسانی با اسیران)

تحلیل جدول: سان تزو و لیدل هارت بیشتر بر کارآمدی نظامی و کاهش تلفات تمرکز دارند. پیامبر اسلام (ص) با ترکیب استراتژی غیرمستقیم و اصول اخلاقی ارزش‌های انسانی را در کنار مدیریت بحران‌های سیاسی اجتماعی برجسته می‌کند.

ب- دستاوردهای استراتژی غیرمستقیم در جنگ‌های عصر پیامبر (ص)

با نگاهی اجمالی به غزوات و سرایایی که توسط رسول خدا (ص) اجرا شد نه‌تنها آسیب قابل‌توجهی به نیروی انسانی او وارد نیامد بلکه کوشید تا از تلفات دشمن نیز بکاهد. آن حضرت شهر مکه را فتح کرد بدون اینکه خونی از کسی بریزد. این امر فراتر از نظریه استراتژی غیرمستقیم سون تزو و لیدل هارت است چون در نظریه آنان سعی بر کاستن تلفات است اما در این حمله با تدابیری که آن حضرت اندیشیدند هیچ تلفاتی نه به نیروهای دشمن و نه به نیروهای خودی وارد نشد و مرکز و شهر دشمن فتح گردید. همان سخنی که سون تزو گفته بود فرمانده قابل و بزرگ کسی است که بتواند شهری را فتح کند بدون آنکه خونی از دماغ کسی ریخته شود. بر اساس داده‌های تاریخی در متون مغازی و سیره، کل شهدای غزوات حدوداً به ۲۱۵ نفر می‌رسد. اگر دو سریه تبلیغی بئر معونه و رجیع که افراد آن نه به‌منظور جنگ، بلکه برای تبلیغ دین اسلام، بدون سلاح بین قبایل دشمن رفته بودند و ناجوانمردانه ۷۶ نفر از آنان کشته شدند را به آمار اضافه کنیم نهایتاً تعداد شهدا به ۳۰۰ نفر هم نمی‌رسد. تلفات دشمن نیز به همین میزان و یا اندکی بیشتر بوده است، به‌استثنای غزوه بنی قریظه که در مورد آمار کشته‌های یهودیان اختلاف فراوانی است لذا آن را در تلفات دشمن محاسبه نکرده‌ایم. در جنگ اُحد بیشترین تعداد شهدا ۷۰ نفر و در غزوه فتح کمترین تعداد یعنی ۲ نفر و در غزوات بنی قینقاع، بنی نضیر، بنی قریظه نیز هیچ‌یک از صحابه به شهادت نرسیدند. در بسیاری از درگیری‌ها نیز قبل از اینکه سپاه اسلام به منطقه برسد مشرکان گریخته و درگیری صورت نمی‌گرفت و یا منجر به معاهده صلح می‌گردید ازجمله در غزوات ودان، بواط، ذی العشیره، قرقره الکدر، سویق، غطفان، بحران، حمراء الاسد، ذات الرقاع، بدر الموعد، دومه الجندل، بنی لحیان، حدیبیه و تبوک یعنی در اکثر غزوات هیچ‌گونه درگیری رخ نداده و طبعاً تلفاتی هم نداشته است.

نمودار شماره ۱: نیروهای طرفین درگیر در غزوات (به تعداد)

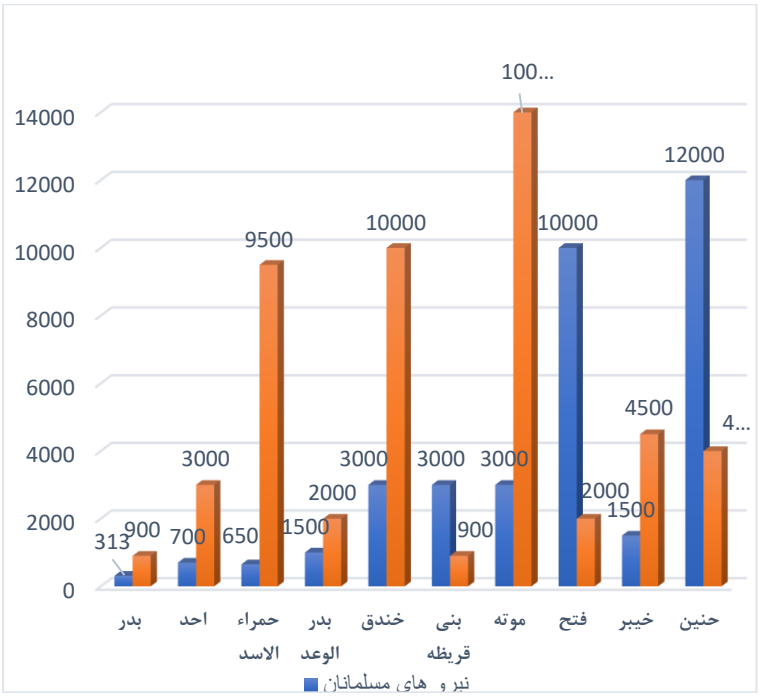

منبع: بر اساس داده‌های واقدی در *المغازی*، ابن سعد در *طبقات الکبری* و ابن هشام در *السیره النبویه*

نمودار شماره ۲: شهدای مسلمانان و میزان تلفات مشرکان در غزوات به تعداد

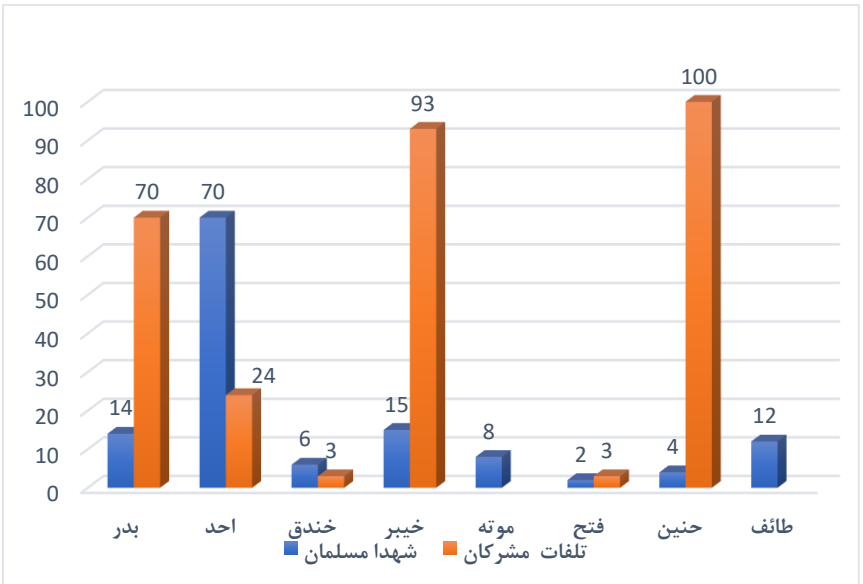

منبع: بر اساس داده‌های واقدی در *المغازی*، ابن سعد در *طبقات الکبری* و ابن هشام در *السیره النبویه*

نتایج حاصله از عملکرد رسول خدا (ص) در جنگ‌ها نشان می‌دهد اگر چه آن حضرت در هیچ‌یک از آموزشگاه‌های نظامی تعلیم ندیده و آثار هیچ‌یک از تئوریسین‌های نظامی را نخوانده‌اند بااین‌حال از دانش کافی و توانمندی مدیریتی عالی در جنگ نیز برخوردار بوده و عملاً به برای رسیدن به اهداف به اجرای استراتژی غیرمستقیم پرداخته‌اند. بر همین اساس همواره شیوه رهبری ایشان در جنگ‌ها مورد توجه فرماندهان مسلمان و نیز پژوهشگران عرصه‌های جنگ بوده است. اصل دعوت، بازدارندگی، مهادنه و موادعه (صلح)، استفاده از جنگ روانی، برتری اطلاعاتی نسبت به دشمن، حفاظت از اطلاعات و کسب اخبار و تحرکات دشمن و نفوذ در صفوف او از مواردی است که می‌توان در استراتژی غیرمستقیم در رویکرد ایشان مطرح ساخت.

۵- نتیجه‌گیری

۵-۱- بحث

- استراتژی غیرمستقیم در اندیشه و عملکرد رسول خدا (ص)

بررسی عملکرد آن حضرت نشان می‌دهد ایشان بر اساس آموزه‌های وحیانی می‌کوشیدند تا با برنامه‌ریزی مناسب از ورود مستقیم در جنگ مگر در مواقع ضروری و در موضع دفاعی خودداری ورزند و در صورت اضطرار ورود به جنگ با برنامه‌ریزی مناسب به کاستن از تلفات نیروهای خودی و دشمن و دستیابی به هدف با کمترین آسیب‌ها و تخریب‌ها بپردازند ازجمله:

۱- بازدارندگی[1]

بازدارندگی امروزه به استراتژی‌هایی اطلاق می‌شود که کشورها برای جلوگیری از حمله دشمنان خود از آن‌ها استفاده می‌کنند .به‌عنوان‌مثال آنان ممکن است قدرت نظامی خود را افزایش داده تا به دشمنان خود نشان دهند همواره آماده دفاع هستند، یا ممکن است او را به استفاده از سلاح هسته‌ای تهدید کنند تا از حمله به خود بازدارند. ایده بازدارندگی این است که اگر دشمن بداند حمله او عواقب شدیدی در پی خواهد داشت، به انجام این کار کمتر راغب می‌گردد. خداوند در آیاتی به فراهم کردن نیرو و امکانات در حد توان به‌منظور ترساندن دشمن و بازداشتنش از تهاجم فرمان داده است (انفال/۶۰). در آیه موردنظر «قوه» به معنای نیروی انسانی، تجهیزات نظامی اعم از تسلیحات و لجستیک، آمادگی رزمی و

[1] - Deterrence.

دفاعی و مهارت در آموزش اسب‌سواری و نگهداری اسب‌ها «رباط الخیل» است که قابلیت بازدارندگی را داشته باشد. رسول خدا (ص) همواره اهتمام ویژه‌ای به آموزش نیروهای خود در زمینه‌های مختلف ازجمله تیراندازی، سوارکاری، ساخت یا تهیه سلاح‌های موردنیاز، فراهم ساختن امکانات جنگی و هرگونه آمادگی برای تهاجم احتمالی دشمن و به رخ کشیدن توانمندی‌های خود به‌منظور بازدارندگی مبذول می‌داشت[۱]. به‌گونه‌ای که آوازه لشکر منظم او بر اساس «نظام خمیس» به سرتاسر شبه‌جزیره رسیده بود و به‌عنوان یک عامل بازدارنده، دشمن را از رویارویی با ایشان به هراس می‌افکند. علاوه بر آن، با انعقاد پیمان‌های سیاسی متعدد با قبایل هم‌جوار امپراتوری ایران و روم، تهدیدهای آن دو قدرت را علیه حکومت خویش خنثی کرده و با این سیاست آنان را از تعرض بازمی‌داشتند.

۲- موادعه و هدنه (دیپلماسی جنگ)

یکی دیگر از ارکان هنر جنگ که در استراتژی غیرمستقیم موردتوجه قرار می‌گیرد «دیپلماسی جنگ» است که برای نخستین بار ژومینی یکی از تواناترین ژنرال‌های ناپلئون در اثر خود در باب هنر جنگ به طرح آن پرداخت[۲] و آن را به شاخه‌های هنر جنگ افزود. همچنین بر اساس نظر سون تزو پیش‌فرض هنر جنگ این است که باید با دیپلماسی از جنگ اجتناب کرد. (سون تزو، ۱۳۵۸، ص ۲۰۰، ۱۴۸). یکی از اهداف راهبردی رسول خدا (ص) «مهادنه» است که از «هدنه» گرفته‌شده (ابن منظور، ۱۴۰۸: ماده هدن) و به معنای صلح و جلوگیری از جنگ مگر بالضروره است زیرا خداوند بدان فرمان داده است: «یا ایها الذین آمنوا ادخلوا فی السلم کافه و...» (بقره/۲۰۸) و نیز «فلا تهنوا و تدعوا الی السلم وانتم الاعلون و ...» (محمد/۳۵) و نیز به آن حضرت توصیه شده است که دست رد به درخواست صلح دشمن نزند: «ان جنحوا للسلم فاجنح لها ...» (انفال/۶۱). علاوه بر آن از راهبرد «موادعه» هم بهره می‌بردند. موادعه از ریشه ودع گرفته‌شده به معنای واگذاشتن و رها کردن است لذا آن حضرت، از جنگ با بسیاری از بت‌پرستان، به هنگامی‌که تقابلی با ایشان نداشتند دست می‌کشیدند و به انعقاد معاهده عدم تعرض و در حقیقت موادعه یا آتش‌بس محدود و

---

[۱] - در این مورد بنگرید: اصغر قائدان (تابستان و پاییز ۱۳۸۴)، «بسیج امکانات و تجهیزات جنگی در عصر اسلامی»، *مطالعات راهبردی بسیج*، شماره ۲۷ و ۲۸؛ همو (تابستان ۱۳۸۵)، «مدیریت و رهبری پیامبر اکرم (ص) در عرصه‌های نظامی»، *مطالعات راهبردی بسیج*، ش۳۱

[2]- Jomini,Antoine-Henri (2020) "The Art of War" translated in English W.P. Craighill,G.H. Mendell, England.

موقت اقدام می‌کردند[۱]. ایشان وقتی وارد مدینه شدند با یهودیان معاهده (موادعه) بستند و آنان را جزو امت خود قلمداد کردند و تا زمانی که آنان نقض پیمان نکردند با آنان رویارویی صورت نگرفت. این دیپلماسی در صلح حدیبیه و در غزوات ابواء و ذی العشیره.[۲] به‌طور کامل اجرا گردید. در آن صلح به مدت ده سال پیمان عدم تعرض با مشرکان بستند تا بتوانند آسوده از حمله و تعرض دشمن، به تبلیغ دین و جذب قبایل بپردازند. بدیهی بود این پیمان می‌توانست در رسیدن به اهداف آن حضرت موفق‌تر از جنگ نظامی عمل کند.

۳- دعوت

دعوت از دیگر اصول راهبردی آن حضرت بود که در حیطه استراتژی غیرمستقیم قرار می‌گیرد. سران سرزمین‌ها و کشورهای مختلفی چون ایران، یمن، حبشه، مصر و ...و نیز بزرگان قبایل و والیان مناطق سرتاسر شبه‌جزیره و خارج از آن با نامه‌هایی به اسلام دعوت شدند تا اسلام بدون جنگ و درگیری گسترش یابد. آن حضرت قبل از انجام هر نوع درگیری، دشمن را به توافق به‌جای جنگ فرامی‌خواند و راهکاری برای جلوگیری از آتش جنگ و خونریزی به او ارائه می‌کرد (عمید زنجانی، ۱۳۸۲، ص ۶، ۴۲). ایشان به هنگام ارسال سرایا به فرمانده آنان توصیه‌هایی می‌فرمود ازجمله «... و اذا لقیتم عدوکم من المشرکین فادعوا هم الی الاسلام ...» (ابو یوسف، ۱۳۹۹، ص ۱۹۲) [هنگامی‌که با دشمنانتان از مشرکین روبرو شدید آنان را به اسلام فراخوانید پس اگر پذیرفتند شما هم از آنان بپذیرید و دست از ایشان بدارید و سپس آنان را به مهاجرت به مدینه دعوت و به آنان اعلام کنید که همانند سایر اعراب مسلمان هستید و حکم خداوند که بر مؤمنین جاری است بر شما نیز جاری خواهد بود]. ایشان وقتی سپاه خود را به منطقه موته اعزام می‌داشت، به فرماندهان سفارش می‌کرد ابتدا دشمنان را به اسلام دعوت کنید و اگر نپذیرفتند با آنان بجنگید (طبری، ۱۹۶۱، ج ۲ ص ۳۱۹).

همچنین هنگام اعزام حضرت علی (ع) به یمن توصیه کردند: «یا علی لا تقاتل احداً حتی تدعوه الی الاسلام و ایم الله...» (صنعانی، ۱۴۰۹: ج ۵، ص ۲۱۷؛ بخاری، ۱۴۰۱، ج ۳ ص ۳۷۷). [یا علی، با هیچ‌کس تا او را به اسلام فرانخوانده‌ای جنگ نکن، به خدا سوگند، اگر خداوند با دستان تو کسی را هدایت کند، به طور حتم ازآنچه خورشید بر آن طلوع و غروب کرده است برای تو بهتر است و ولایت و سرپرستی او نیز تنها برای تو خواهد بود].

---

[۱] - در این مورد بنگرید: اصغر قائدان (۱۴۰۲ ش)، «هدنه و سلم راهکاری برای همزیستی مسالمت‌آمیز از منظر فقه»، دومین کنفرانس همزیستی مسالمت‌آمیز با محوریت مقاصد شریعت، دانشگاه تهران.

[۲]. بنگرید جدول شماره ۲

ایشان در برخورد با اهل کتاب نیز بر اساس آموزه‌های قرآنی، راهبردی مشخص تبیین می‌کردند یعنی پذیرش اسلام یا پرداخت جزیه «حتی یعطوا الجزیه عن ید و هم صاغرون»(توبه/۲۹) لذا به فرماندهان خود توصیه می‌فرمود آنان را به اسلام دعوت کنید اگر پذیرفتند چون سایر مسلمانان هستند و اگر نپذیرفتند باید جزیه دهند و در صورت امتناع با آنان بجنگید (ابو یوسف، ۱۳۹۹، ص ۱۹۲). آن حضرت از قتل و کشتن راهبانی که در صومعه‌ها گوشه عزلت گزیده منع می‌کرد و به لشکریان خود توصیه می‌کرد که متعرض آنان نشوند و از کشتن زنان و فرزندان مشرکان و اهل کتاب در دارالحرب بپرهیزند (حمیدالله، ۱۳۹۸، ص ۶۳۳؛ مجلسی، ۱۳۷۴، ج ۲۱، ص ۶۰).

اهداف استراتژی غیرمستقیم

۱-دستیابی به پیروزی بدون درگیری

چنان‌که اشاره شد یکی از اهداف مهم نظریه استراتژی غیرمستقیم دستیابی به پیروزی بدون درگیری و جنگ است. سون تزو معتقد است برای غلبه بر دشمن لازم است اراده نیروی نظامی، مقهور توانایی اراده و مشروعیت طرف مقابل شود. وی پیروزی بدون جنگ را انعکاس کنترل اراده عملیاتی دشمن می‌داند و می‌گوید: مقابله با دشمن روش‌های متعددی دارد نباید از روش‌هایی کهن بهره گرفت بلکه همواره باید به فکر نوآوری بود. ارتش دشمنی که مقهور توانمندی تاکتیکی شود بهتر از دشمنی است که درگیر جنگ شده، شکست‌خورده و شهرهایش تخریب شوند. پیروزی بدون جنگ بر دشمن اوج مهارت است؛ به دست آوردن صد پیروزی در صد نبرد، اوج مهارت نیست، بلکه تسلیم کردن دشمن بدون جنگ، نقطه اوج مهارت است. (Phillips,1988, p, 49 .) لیدل هارت معتقد بود: درر رویکرد غیرمستقیم مجبور به جنگ مستقیم و هدر دادن زمان، انرژی و منابع انسانی و در حقیقت خون‌ریزی نمی‌شویم، درحالی‌که هدف سیاسی ممکن است با استفاده از ابزارهای هوشمندانه‌تر و غیرمستقیم به دست آید (Liddell Hart, 1952, p,30).

او به‌تندی از نظرات و رفتارهایی که توسط دیگر متفکران نظامی بر مبنای اندیشه‌های کلاوزویتز به عمل درآمده انتقاد می‌کند و معتقد است آنان نظرات وی را به‌خوبی نفهمیده و به‌اشتباه افتاده‌اند؛ لذا وی با تعریفی دیگر از استراتژی، خود را درواقع در مقابل آنان قرار می‌دهد(Danchev, 1999,N, 63(2): 313-337) . او استدلال می‌کند که کلاوزویتز به استراتژی صرفاً به‌عنوان «هنر استفاده از نیروها به‌عنوان وسیله‌ای برای به دست آوردن هدف جنگ» نگاه می‌کند.(Clausewitz1976,p, 128) و به‌گونه‌ای غیرضروری بر اهمیت درگیری با دشمن به‌عنوان تنها وسیله رسیدن به هدف تأکید می‌ورزید و معتقد بود تمام تلاش‌ها در جنگ باید بر نبرد سرنوشت‌ساز متمرکز شود. لیدل هارت ضمن انتقاد از او بر

این باور بود که: «استراتژی صرفاً به حرکت نیروها -همان‌طور که نقش آن اغلب تعریف می‌شود–محدود و معطوف نیست، بلکه به تأثیر آن مربوط می‌شود» (Liddell Hart, 1954,p, 333).

چنانکه در صفحات پیشین اشاره شد پیامبر گرامی اسلام از طرق مختلف ازجمله دعوت، موادعه و مهادنه، دریافت جزیه و درمجموع از طرق دیپلماسی می‌کوشیدند تا بدون درگیری با دشمن جز در شرایط دفاعی و اضطرار، به هدف خود که گسترش دعوت اسلامی بود دست یابند.[۱]

۲-کاستن از تلفات نیروهای خودی و دشمن و تخریب شهرها

در نظریه استراتژی غیرمستقیم وقتی نتوان مانع جنگ شد اصل بر کاستن تلفات نیروی انسانی و تخریب شهرهاست. چنانکه اشاره شد سون تزو می‌گوید: «هدف شما باید این باشد که هر آنچه در زیر آسمان است صحیح و سالم تصرف کنید. به‌این‌ترتیب لشکریان شما دست‌نخورده باقی می‌مانند و پیروزی شما تام و تمام است» (سن تزو، ۲۰۰، ص ۵۲). چنانکه اشاره شد لیدل هارت در کتاب *جنگ‌های سرنوشت‌ساز تاریخ*، با منطق ساده از ایده «پیروزی بدون خونریزی» دفاع کرد (Liddell Hart,1944: 333) و کارکرد استراتژی غیرمستقیم را به حداقل رساندن نیاز به نبرد و خونریزی دانست. ازنظر وی همیشه هدف جنگ نابودی نیروهای دشمن نیست حتی می‌توان بدون این امر به اهداف خود رسید (Swain,1990, V. 17, No. 1,p.44). او بار دیگر به انتقاد از کلاوزویتز و نکوهش کردن وی پرداخته که او با جلوه دادن نبرد به‌عنوان تنها «فعالیت جنگی واقعی»، استراتژی را از امتیازات خود محروم کرد و هنر جنگ را به مکانیک کشتار دسته‌جمعی تقلیل داد و ژنرال‌ها را برانگیخت تا به‌جای ایجاد فرصتی سودمند، در اولین زمان به دنبال نبرد باشند (Liddell Hart, 1952, p,547).

چنان‌که در صفحات پیشین بیان شد رسول خدا (ص) می‌کوشیدند حتی‌المقدور از درگیر شدن در جنگ، مگر در مواقع ضروری اجتناب کرده و به هدف خود که گسترش دعوت هست دست یابند. بااین‌حال مشرکان نسبت به این دعوت و گسترش آن بی‌تفاوت نبوده و می‌کوشیدند تا از راه نظامی و درگیری مانع آن گردند. ازاین‌رو ایشان ناچار به مقابله با آنان گردید ولی با تدابیر و برنامه‌ریزی‌های دقیق کوشید تا از عواقب زیان‌بار جنگ به‌ویژه تلفات خودی و حتی دشمن بکاهد. در جداول زیر با بررسی متون و منابع سیره و مغازی و احصاء تعداد شهدای هشت غزوه مهم مشاهده می‌شود که پیامبر (ص) از طریق استراتژی

---

[۱] - بنگرید جدول شماره ۲

غیرمستقیم، دامنه درگیری‌ها را از ۲۹ غزوه اجراشده به ۹ غزوه محدود کرد، یعنی در تعداد کمی از آن‌ها با دشمن درگیر شدند که البته عمده آن‌ها نیز حالت دفاعی داشته است. آن حضرت با اتخاذ تدابیر و تاکتیک‌های مناسب ازجمله ایجاد رعب در دل دشمن و جنگ روانی، دعوت به موادعه و صلح موفق شدند از میزان تلفات در جنگ‌های خود بکاهند.

جدول شماره ۳: تعداد شهدا نسبت به تعداد مسلمانان حاضر در غزوات به درصد

نام غزوه	تعداد نیروها	تعداد شهدا	درصد
بدر	۳۱۳	۱۴	۵٪
احد	۹۰۰	۷۰	۱۰٪
خندق	۳۰۰۰	۶	۰۲٪
خیبر	۱۵۰۰	۱۵	۰/۱
موته	۳۰۰۰	۸	۲/۰۰٪
فتح	۱۰۰۰۰	۲	۲/۰۰٪
حنین	۱۲۰۰۰	۴	۰۰۳٪
طائف	۱۲۰۰۰	۱۲	۱/۰۰٪

منبع: ضاهر وتر، *مدیریت نظامی در نبردهای پیامبر (ص)*، ۱۳۸۵، ص ۳۱۸، با استناد به منابع مغازی و سیره از جمله المغازی واقدی، المغازی ابن سید الناس، السیره النبویه ابن هشام، الطبقات الکبری ابن سعد

جدول شماره ۴: غزوات عصر رسول خدا (ص) علل، اهداف، مکان و نتایج

نام غزوه	سال	تعداد نیروها	منطقه	هدف	نتیجه
ابواء	اول	نامعلوم	ابواء در نزدیکی مدینه	تعقیب کاروان قریش و کنانه	انعقاد قرارداد صلح
بواط	دوم	۲۰۰ نفر	ینبع در ساحل دریای سرخ	تعقیب کاروان قریش	فرار کاروان
بدر اولی	دوم	نامعلوم	بدر (ساحل دریای سرخ)	تعقیب راهزنان قریش	فرار اشرار
ذوالعشیره	دوم	۲۰۰ نفر	مسیر شام	تعقیب کاروان قریش	انعقاد قرارداد صلح
بدر کبری	دوم	۳۱۳ نفر	رابغ در ساحل دریای سرخ	دستیابی به کاروان تجاری قریش	درگیری و پیروزی مسلمانان
بنی قینقاع	دوم	نامعلوم	العوالی (مدینه)	تادیب یهودیان پیمان شکن مدینه	تسلیم و تبعید یهودیان
سویق	دوم	۲۰۰ نفر	حوالی مدینه (قرقره الکدر)	تعقیب ابوسفیان	فرار قریش
بنی سلیم	دوم	نامعلوم	آبگاه بنی سلیم بین مکه و مدینه	نبرد با بنی سلیم	فرار مشرکان و ترک اموال خود
ذی امر	سوم	۴۵۰ نفر	ذی امر (اطراف مدینه)	سرکوب راهزنان بنی ثعلبه	فرار مشرکین
بحران	سوم	۳۰۰ نفر	بحران در نزدیکی مدینه	سرکوب قبیله بنی سلیم و غارتگران	فرار مشرکان
احد	سوم	۷۰۰ نفر	احد (شمال مدینه)	مقابله با تهاجم مکیان به مدینه	درگیری و شکست مسلمانان
حمراء الاسد	سوم	نامعلوم	منطقه حمراء الاسد (مدینه)	تعقیب سپاه قریش	فرار مشرکان
بنی نضیر	چهارم	نامعلوم	العوالی (مدینه)	تأدیب یهودیان پیمان‌شکن	تسلیم و تبعید یهودیان از مدینه
بدر الموعد	چهارم	۱۵۰۰ نفر	بدر	تقابل و نبرد با ابوسفیان	عدم حضور مشرکان
دومه الجندل	پنجم	۱۰۰۰ نفر	دومه الجندل در مسیر شام	سرکوب قبایل راهزن و اشرار	فرار مشرکان
ذات الرقاع	پنجم	نامعلوم	منطقه نجد	تعقیب بنی ثعلبه و بنی محارب	فرار مشرکان

خندق	پنجم	۳۰۰۰ نفر	مدینه	دفاع از مدینه	بازگشت مشرکان بدون نتیجه
بنی مصطلق	پنجم	نامعلوم	منطقه مریسیع	مقابله با تهدید بنی مصطلق	پیروزی مسلمانان و اسارت بسیاری از مشرکان
بنی قریظه	پنجم	۳۰۰۰ نفر	قبا (مدینه)	محاصره یهودیان پیمان‌شکن	کشتن و اسارت یهودیان
بنی لحیان	ششم	۲۰۰ نفر	منطقه غران	خونخواهی شهدای رجیع	فرار مشرکان
غابه	ششم	نامعلوم	ذی قرد در اطراف مدینه	سرکوب مشرکان	شکست مشرکان
خیبر	هفتم	۱۵۰۰ نفر	وادی خیبر	مقابله با یهودیان و تصرف قلاع آنان	پیروزی مسلمانان و فتح قلاع
عمره القضا	هفتم	۲۰۰۰ نفر	حدیبیه (نزدیکی مکه)	قصد عمره	انجام عمره بدون درگیری
موته	هفتم	۳۰۰۰ نفر	مرزهای شام (بلقاء)	مقابله با تحرکات رومیان	شکست مسلمانان
ذات السلاسل	هشتم	۳۰۰ نفر	وادی القری (اطراف مکه)	سرکوب قبیله قضاعه	شکست مشرکان
فتح	هشتم	۱۰۰۰۰ نفر	مکه	تادیب مشرکان به سبب نقض صلح حدیبیه	محاصره و فتح شهر مکه
حنین	هشتم	۱۲۰۰۰ نفر	حنین (اطراف مکه)	مقابله با تهاجم هوازن به مکه	درگیری و شکست مشرکان
طائف	هشتم	۱۲۰۰۰ نفر	شرق مکه	محاصره آخرین پایگاه مشرکان (سرکوب قبیله ثقیف)	محاصره شهر و بازگشت بدون نتیجه مسلمانان
تبوک	دهم	۳۰۰۰۰ نفر	منطقه تبوک	مقابله با تهدید رومیان	بدون درگیری

۳-تأثیرگذاری بر روحیه جنگی دشمن و تضعیف آن

۳-۱-جنگ روانی[۱]

یکی دیگر از عرصه‌های مربوط به استراتژی غیرمستقیم «جنگ روانی» است. این روش برای تأثیرگذاری بر دشمن جهت تضعیف روحیه و سست کردن انگیزه‌های وی مورداستفاده قرار می‌گیرد که درنهایت به تسلیم دشمن بدون درگیری نظامی یا با حداقل درگیری منجر می‌گردد.[۲] همواره نظریه‌پردازان جنگ نرم بر عوامل روحی، روانی تأکید داشته و معتقدند در فرآیند جنگ نرم لازم است شرایطی ایجاد شود که روح همبستگی جامعه و حکومت در کشور هدف کاهش یابد. به گفته دیوید الرمان با استفاده از روش‌های غیرمستقیم، ذهن می‌تواند بر ذهن تأثیر بگذارد. راهبرد غیرمستقیم نه‌تنها برای این طراحی شده است که بتوان به تغییر رفتار حریف در انجام عمل دست زد، بلکه برای تغییر «قلب و ذهن» او و شاید ایجاد پویایی مثبت‌تر به نفع هر دو طرف نیز مؤثر افتد(elerman,2000, p,6).

سون تزو در راهبرد غیرمستقیم ویژگی‌هایی کاملاً متفاوت با نظریه‌پردازان کلاسیک ارائه داده است. وی جنگ نرم یا عملیات روانی برای غافلگیری نیروهای دشمن را اساس و بنیان این نظریه می‌دانست که با چنین رویکردی، دشمن یا رقیب در وضعیت سردرگمی و غافلگیری قرار می‌گیرد و اراده خود را برای انجام اقدامات متقابل و هوشیاری راهبردی از دست می‌دهد (ترابی، تابستان ۱۳۸۹، ش ۷، ص ۴۲). به همین دلیل آن را «برنامه‌ریزی برای نبرد دائم غیر محسوس و فریب دشمن» می‌نامید و معتقد بود عملیات روانی می‌تواند زمینه فریب ادراکی، تاکتیکی و عملیاتی را در رفتار راهبردی به وجود آورد. وی اصلی‌ترین ضرورت جنگ نرم را آن می‌دانست که از یک‌سو نیروهای اجتماعی خود را بسیج کنیم و از سوی دیگر زمینه ایجاد غفلت و جدال سیاسی را به‌منظور از بین بردن اراده دشمن فراهم آوریم (Lee,۲۰۰۹ ,p,۲۲). وی معتقد بود اگر نمی‌توان با دیپلماسی از جنگ اجتناب کرد، باید با عملیات روانی آسیب و هدر رفتن منابع را به حداقل رسانید. به باور وی فرمانده موفق کسی است که بتواند صرفاً با مانور و اقدامات روانی، حریف را به پذیرش شکست متقاعد کند. جنگ فقط باید آخرین راه‌حل باشد و رفتن به نبرد قبل از دیپلماسی پذیرفتن نوعی شکست است (سون تزو، ۲۰۰۰، ص ۲۰۰، ۱۴۸).

---

[1]- Psychological warfare

[۲] - برای اطلاع بیشتر بنگرید: جمعی از نویسندگان (۱۳۷۷ ش)، *مجموعه مقالات تبلیغات و جنگ روانی*، ترجمه حسین حسینی؛ تهران: دانشگاه امام حسین (ع)، جی.پری، کتی (۱۳۸۲) «استفاده از عملیات روانی به‌منزله یک ابزار استراتژیک»، ترجمه سید حسین محمدی نجم، *مطالعات عملیات روانی*، ش ۳

لیدل هارت در کتاب *استراتژی برخورد غیرمستقیم* بر حرکت و انعطاف در جنگ تأکید می‌کرد. چنان‌که اشاره کردیم به نظر او رویکرد غیرمستقیم در جنگ‌ها حیاتی بود و به‌جای حمله رودررو به دشمن، باید تعادل روانی و فیزیکی او را از بین برد. جنگ روانی کمک می‌کند تا میدان نبرد به‌گونه‌ای آماده شود که نبرد واقعی را حتی اگر بعد از در هم پاشیدگی نیروهای خودی رخ دهد تا حد امکان بدون خون‌ریزی و سریع به نتیجه مطلوب رساند(Liddell Hart,1944, p,333).

استفاده از جنگ روانی برای کاستن از تلفات خودی و دشمن یکی از مهم‌ترین راهکارهای رسول خدا (ص) بود. ایشان با ایجاد ترس در دل دشمن روحیه او را تضعیف می‌کرد. این امر در غزوه خیبر به‌گونه‌ای رخ داد که یهودیان مقاومتشان در هم شکست و تسلیم شدند (واقدی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۶۷۰). ایشان موفق شد با اجرای عملیات روانی روحیه ساکنان مکه را ابتدا تضعیف و سپس با دادن امتیازات زیادی به تسلیم وادارد؛ ازجمله به ده هزار نیروی نظامی خود دستور داد در شب‌هنگام بر فراز کوه‌ها آتش برافروزند تا ساکنان مکه کثرت نیروهای ایشان را ببینند و تسلیم شوند (ابن‌هشام، ۱۳۵۵، ج ۳، ص ۳۴۴؛ واقدی، ۱۴۰۴ ج ۲، ص ۶۷۰). همچنین با نصب پرچم‌های سفید در اطراف مکه و امان دادن به هرکسی که در زیر آن‌ها پناه بگیرد و یا اینکه در خانه بماند و یا در مسجدالحرام یا به خانه ابوسفیان پناه ببرد جانش ایمن است (ابن‌سعد، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۱۰۲) کوشید تا از تلفات دشمن نیز بکاهد و شهر را بدون کشتار فتح کند. این همان روشی بود که سون تزو بر آن تأکید داشت پیامبر (ص) با اجرای این جنگ روانی مقتدرترین دشمن خود یعنی ابوسفیان و هزاران نفر از مردم مکه را بدون جنگ تسلیم خود ساخت، به‌گونه‌ای که وقتی هند همسر ابوسفیان به او اعتراض می‌کرد چرا از شهر و مردم خود دفاع نمی‌کنی او پاسخ داد: «محمد از درها نیامده او از قلب‌ها وارد شده است» (ابن‌هشام، همان‌جا). همچنین پیامبر در برابر شعار انتقام‌جویی سعد بن عباده فرمانده یکی از یگان‌هایش در فتح مکه به این شعار «الیوم یوم الملحمه» (امروز روز کشتار و انتقام است) واکنش نشان داد و نگذاشت فتح این شهر جلوه‌ای زشت از انتقام‌جویی به خود بگیرد؛ لذا امام علی (ع) را فرستاد تا پرچم فرماندهی را از او بگیرد و شعار را تغییر دهد. ایشان نیز آن شعار را به رحمت و بخشش تغییر دادند: «الیوم یوم المرحمه» (واقدی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۱۰۵).

از مصادیق دیگر جنگ روانی بر اساس نظر لیدل هارت چنان‌که اشاره شد اینکه قبل از انجام عملیات نظامی باید کوشید تا متحدین دشمن از وی جدا شده و در صفوف نیروهای وفادار به وی شکاف حاصل شود. رسول خدا (ص) به هنگام غزوه احزاب، نعیم بن مسعود را برای ایجاد اختلاف بین مشرکان و یهود اعزام داشت و او موفق شد بین آنان اختلاف انداخته و

روحیه مقاومتشان را درهم بشکنند. آن حضرت در جنگ‌های مختلف ازجمله بنی لحیان، غطفان نیز برای گمراه ساختن دشمن دست به اقدامات متعددی زدند. در غزوه خیبر نیز با عملیات روانی علیه غطفان موفق شد تا آنان را از پیوستن به نیروهای خیبر بازدارد و لذا آنان بدون جنگ به سرزمین خود عقب‌نشینی کردند (ابن هشام، ۱۳۵۵، ج ۳، ص ۳۴۴؛ واقدی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۶۷۰).

۳-۲-فریب، خدعه و مانور

ازجمله روش‌های رویکرد غیرمستقیم می‌توان به فریب و غافلگیری نیروهای دشمن، شناسایی نقاط ضعف و آسیب‌پذیری و درنهایت فرسایش روحیه و اراده او اشاره کرد. به گفته پالی: استراتژی غیرمستقیم در (عرصه نظامی) در دو بعد عمل می‌کند. اول، استراتژی به‌گونه‌ای اتخاذ می‌شود که به‌موجب آن قدرت خود را در برابر ضعف رقیب به‌کارگیرید، دوم هدف شما دستیابی به یک مزیت روانی با ایجاد یک اثر نامتعادل در ذهن رقیب باشد؛ یعنی با حرکات کاذب (فریب) تلاش خود را مستقیماً به سمت نقاط قوت رقیب معطوف می‌کنید، درحالی‌که هدف اصلی شما هدف قرار دادن نقاط ضعف اوست. علاوه بر این، اثرات روانی استراتژی غیرمستقیم به دنبال منحرف کردن ذهن رقیب است و باعث می‌شود که زمان، تلاش و منابع خود را در جهت اشتباه به هدر دهد یا به‌عبارت‌دیگر مرتکب اشتباهات پرهزینه و غیرقابل جبران شود(paley, 2007,p.22).

فریب از نکاتی است که سن تزو بسیار بر آن تأکید می‌ورزد و می‌گوید برای گمراه‌سازی دشمن از طریق پنهان ساختن حقیقت و به‌منظور سست کردن اراده او صورت می‌گیرد. به باور وی فرمانده موفق کسی است که بتواند صرفاً با مانور و اقدامات روانی حریف و دشمن را به تسلیم وادارد (Sun tzu,1944,p,55).

وی می‌گوید: ریشه همه جنگ‌ها نیرنگ است و تمام هنر جنگ بر فریب و اغفال استوار است. ازاین‌رو، وقتی قادر به حمله هستیم، باید ناتوان به نظر برسیم. هنگام به‌کارگیری نیروهای خود، باید غیرفعال به نظر برسیم. وقتی نزدیک هستیم، باید دشمن را به این باور برسانیم که دور هستیم. وقتی دور هستیم، باید کاری کنیم که او باور کند نزدیک هستیم...تظاهر به ضعیف بودن کنید تا دشمن متکبر شود... درجایی ظاهر شوید که از شما انتظار نمی‌رود. اگرچه شما قادر هستید، اما خود را ناتوان و بی‌تحرک وانمود کنید. در این صورت جنگیدن با تعداد زیاد با جنگیدن با تعداد کم تفاوتی ندارد(sun tzu, 1944, p,55).

لیدل هارت با توجه به تجربیاتی که در دوران جنگ‌های جهانی به دست آورده بود بر اهمیت عنصر تحرک و غافلگیری در اجرای عملیات نظامی تأکید می‌کرد. او روش‌های خود را بر این اساس استوار کرد که کلید اصلی مانور «ضربه زدن از جهت غیرمنتظره» است، یعنی

باید به نقطه‌ای محافظت نشده از جانب دشمن ضربه زد (Swain,1990, p,41). وی از مانور برای دور زدن دشمن، چه ازنظر روانی و چه ازلحاظ جغرافیایی، با حداقل خطر و هزینه دفاع می‌کرد. این استراتژی بود که به نظر او کمتر به سلاح نیاز داشت تا نیروی بسیار حرفه‌ای مجهز به آخرین فناوری تسلیحات(Craig, 1943,p, 183). بر اساس نظر وی برای تضعیف مقاومت دشمن باید ابتدا به در هم شکستن آن کوشید. این کار با انجام تحرکاتی که متضمن غافلگیر کردن اوست صورت می‌گیرد. او معتقد بود استراتژی غیرمستقیم نیز به همین معناست که به علت محدودیت در امکانات، باید دشمن را در نقطه‌ای از جنگ مشغول کرد تا بتوان ضربه اساسی را از نقطه‌ای دیگر یا با ابزاری دیگر وارد آورد که توانایی محاسبه آن را نداشته باشد (Liddell Hart, 1954,p, 25) .

رسول خدا (ص) برای اجتناب از درگیری مستقیم و دستیابی به پیروزی آسان به عنصر فریب نیز توجه داشتند. این امر تا آنجا نزد ایشان اهمیت داشت که بگویند «الحرب خدعه» (جنگ یعنی خدعه) (واقدی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۵۳). آن حضرت هنگام تهاجم به مکه با اعزام نیروهایی به چند منطقه، دشمن را گمراه ساخت به‌گونه‌ای که ساکنان مکه نمی‌دانستند آیا هدف آن حضرت، نجد، هوازن و یا منطقه دیگری است. در جنگ بنی لحیان و دومۀ الجندل، زمان، مسیر و چگونگی درگیری را به‌گونه‌ای دیگر جلوه داد به‌گونه‌ای که دشمن را گمراه ساخت و آنان گمان کردند این حرکت پیامبر (ص) علیه آنان انجام نمی‌شود. در غزوه «خیبر» علیه غطفان خدعه و نیرنگ به کار برد که آنان نتوانستند به نیروهای خیبر بپیوندند و لذا به سرزمین خود بازگشتند. در فتح مکه آن حضرت قریش را با اعزام سریه ابی قتادۀ بن ربعی به سوی ناحیه ای از «نجد» (بطن اضم) از مقصد خود یعنی (مکه) منحرف ساخت (ضاهروتر، ۱۳۸۵، ص ۱۲۰).

۳-۳- رعب

ایجاد رعب در دل دشمن که از ابزارهای جنگ روانی است می‌تواند ضامن موفقیت و پیروزی باشد. این امر که در نظرات سون تزو و لیدل هارت دیده نمی‌شود تنها ایده نو رسول خدا (ص) بود که با این سخن اعلام شد: «نحن نصرت بالرعب» (بخاری، ۱۴۰۱ ج ۵، ص ۴۳۸). آن حضرت تلاش داشت از طریق رعب در دل دشمن، به تضعیف روحیه او بپردازد و مقاومت او را قبل از ورود به هر نوع جنگی در هم شکند. این امر در غزوه خیبر برای ساکنان آن به‌گونه‌ای رخ داد که یک یهودی امان داده‌شده به آن حضرت اظهار داشت مردم اینجا از ترس تو هلاک شدند (واقدی، ۱۴۰۴ ج ۲۲ صص ۶۷۰). این رعب چنان بود که قبایل مختلف به هنگام شنیدن خبر حرکت سپاه پیامبر (ص) به‌سوی آنان از معرکه می‌گریختند، زیرا آوازه نظام خمیس و لشکر او چنان هراسی در دل دشمنان افکنده بود که با دیدن سپاه

او می‌گریختند و فریاد می‌زدند: «جاء جیش محمد و خمیسه» (ابن‌هشام، ۱۳۵۵،ج ۲، ص ۲۳۰؛ ابن سیدالناس،۱۴۱۴،ج ۲، ص۱۷۲).

البته خداوند نیز برای ایجاد این رعب به حمایت رسولش بر آمد به‌گونه‌ای که در مورد غزوه بنی قریظه در قرآن اشاره‌شده است: «و انزل الذین ظاهروهم من اهل الکتاب من صیاصیهم و قذف فی قلوبهم الرعب ...»(احزاب/۲۶) [و خداوند آن دسته از اهل کتاب که گروه‌های دشمن را حمایت کردند از قلعه‌های محکم و استوارشان پایین کشید و در دل‌هایشان رعب افکند لذا گروهی از آنان را می‌کشتید و گروهی دیگر را اسیر می‌کردید]. همچنین در مورد بنی نضیر اشاره دارد: «هوالذی اخرج الذین کفروا من اهل الکتاب من دیارهم ...و قذف فی قلوبهم الرعب ...» (حشر/ ۲)[و اوست خدایی که کافران اهل کتاب را از سرزمینشان بیرون راند ...و در قلوبشان رعب افکند به‌گونه‌ای که خانه‌هایشان را به دست خودشان و به دست مؤمنین تخریب می‌کردند]. همچنین فرمود: «...سنلقی فی قلوب الذین کفروا الرعب ...» (آل عمران/ ۱۵۱) [...به‌زودی در قلوب کافران به سبب شرکی که به خداوند ورزیدند رعب خواهم افکند...]؛ و در جای دیگری: «...سالقی فی قلوب الذین کفروا الرعب فاضربوا فوق الاعناق واضربوا منهم کل بنان» (انفال/۱۲). [به‌زودی در دل کافران رعب می‌افکنم پس گردن‌هایشان و همه انگشتانشان را بزنید]. خداوند این رعب را چنان در دل دشمن افکنده بود که در ده غزوه یعنی بواط، بدر اولی، سویق، ذی امر، بحران، بنی سلیم، حمراء الاسد، دومه الجندل، ذات الرقاع، بنی لحیان، غطفان، تبوک به هنگام شنیدن خبر حرکت سپاه پیامبر (ص) قبایل دشمن از معرکه گریختند (ابن هشام، ۱۳۵۵ ج ۳، ص ۲۹۳؛ ابن سعد، ۱۳۷۶، ج ۲، ص، ۶۵).

آن حضرت در جنگ‌های حمراء الاسد، خندق و فتح با سوزانیدن نخل‌ها و باغ‌های دشمن، آتش زیادی برافروخت، نیروها و سلاح‌های فراوان خود را قبل از ورود به مکه در مقابل فرمانده لشکر دشمن؛ یعنی ابوسفیان به نمایش گذاشت، به‌گونه‌ای که او را به عدم مقاومت واداشت (واقدی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۳۳۸). به هنگام ورود به مکه سوار بر شتر خویش بین صفا و مروه به سعی پرداخت و به یارانش امر فرمود بازوان خود را برای اظهار قدرت نشان دهند به‌گونه‌ای که قریش به این نتیجه رسید که به‌هیچ‌وجه توان مقابله با لشکر اسلام را ندارد. ایشان جاسوسانی را به میان دشمن می‌فرستاد تا برای تضعیف روحیه او شایعاتی پخش کنند ازجمله در غزوۀ حمراء الاسد، معبد الخزاعی آن‌قدر از فراوانی نیروهای لشکر اسلامی و جدیت ایشان در گرفتن انتقام سخن گفت تا در دل دشمن رعب افکند و آنان را زمین‌گیر کرد (ضاهروتر، ۱۳۸۵، ص ۱۲۰). در غزوه دومه الجندل با سپاه خود به آن منطقه عزیمت کرد و وقتی خبر حرکت سپاه او به اهالی آنجا رسید به سبب هراسی که یافتند هر

یک از طرفی گریختند؛ به‌گونه‌ای که مسلمانان به هنگام رسیدن به آنجا مساکنشان را خالی از سکنه یافتند. به آن حضرت گفته شد آنان شب قبل با شنیدن حرکت خبر شما گریخته‌اند (واقدی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۱۴۰۱).

۳-۴- اطلاعات و نفوذ

یکی دیگر از مسائل مهم که در استراتژی غیرمستقیم مورد توجه قرار دارد کسب اطلاعات از توانمندی‌ها و اهداف دشمن و در حقیقت برتری اطلاعاتی است. این امر در شرایط عملیاتی امری حیاتی محسوب و به هدف توانمندسازی و تصمیم‌گیری هوشمندانه صورت می‌گیرد (Ministry of Defence,2018,p, 1). یکی از راه‌های مهم کسب اطلاعات، نفوذ در میان دشمن است که عمدتاً از طریق نیروهای محلی صورت می‌گیرد و می‌تواند یک مزیت نسبی در برابر او بشمار آید. به گفته اسکات این نیروهای محلی که با دانش و اطلاعات بومی توانمند شده‌اند، با مشاوره به دشمن قادر به فرسایش تعادل حریف در طول زمان هستند. این مشاوره‌ها باید توسط افراد وفادار انجام شود تا رویکرد غیرمستقیم را محقق سازد (Scott Morrison, 2014 , p,50).

از دیدگاه سون تزو، ارتش وسیله‌ای است که آخرین تیر خلاص را به مغز دشمنی که در اثر تمهیدات قبلی از پیش ناتوان شده است خالی می‌کند. او می‌گوید ««قبل از آغاز درگیری‌ها، جاسوسانمخفی ((ستون پنجم) باید اطراف دشمن را از دوستان و متحدان او خالی و بین آنان جدایی افکنند و از دست زدن به هر نوع عملیات روانی اعم از شایعات و اخبار دروغ، اطلاعات فریبنده و اغفال‌کننده غافل نشوند و با ایجاد تشتت در جامعه و تشدید آن، حریف را از درون منهدم سازند. در طی همین مدت جاسوسانی که مشغول فعالیت هستند برآورد دقیقی از وضع و امکانات دشمن به دست خواهند آورد. گزارش‌های آنان مبنای تهیه طرح‌هایی خواهد شد که پیاده کردن آن‌ها منجر به پیروزی گردد (sun tzu.2010,p,63). وی علاوه بر آن بر این نظر است که باید جاسوسان دشمن را شناسایی و با رشوه وسوسه کرد تا تبدیل به جاسوس خودی شوند. از این طریق می‌توان جاسوسان محلی و داخلی را برای خود بکار گیریم و آنان را وادار کنیم تا اخبار دروغ را به دشمنبرسانند ((ibid)

رسول خدا (ص) عمدتاً برای نفوذ و کسب اطلاعات تأکید داشتند تا نیروهای اطلاعاتی وارد منطقه دشمن شده و از نزدیک به این کار اقدام کنند، در حقیقت به شناسایی استراتژیکی در عمق سرزمین و میان دشمن اقدام می‌فرمود. علاوه بر نیروهای اطلاعاتی)عیون) از بازرگانان و ساکنان بومی سرزمین‌ها یا از «ادلاء» (راهنمایان محلی) نیز استفاده می‌کردند. این عوامل که نسبت به منطقه موردنظر آشنایی داشتند در آنجا ساکن می‌شدند و حرکات دشمن را زیر نظر می‌گرفتند (واقدی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۰۴). از شرایط انتخاب این افراد

آشنایی به طبیعت زمین، پستی‌ها و بلندی‌ها، راه‌ها و بیراهه‌ها و در مجموع آگاهی از کل منطقه موردنظر بود، مثل نیروهایی که برای بررسی وضعیت قریش و احزاب در غزوه خندق به میان دشمن اعزام داشت و با استفاده از نیروهای اطلاعاتی کوشید تا بین یهود و قریش اختلاف افکند که موفق شدند آنان را از هم جدا سازند (همان، ج ۱، ص ۲۰۷).

آن حضرت سرایای زیادی به نواحی مختلف اعزام داشتند که مأموریت آن‌ها کسب اخبار از نیروهای قبایل دشمن بود ازجمله سریه عبدالله بن جحش؛ اعزام جاسوسان قبل از جنگ بدر برای رصد حرکت دشمن، شناسایی تعداد نیروها و محل‌های استقرار و مسیر حرکت کاروان قریش (همان، ج ۱، ص ۹۷؛ ابن‌سعد، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۳۳) و نیز دریافت اخبار تحرکات مکیان توسط عباس عمویشان که در مکه ساکن و اسلام خود را پنهان ساخته بود (ابن سعد، ۱۳۷۶، ج ۱، ص ۴۴)، همچنین اعزام جاسوسانی به سوی هوازن، قبل از جنگ حنین و نیز انعقاد پیمان‌هایی با قبایل نزدیک مرزهای روم برای نظارت بر تحرکات رومیان (ابن‌هشام، ۱۳۵۵، ج ۳، ص ۲۲۴) از دیگر موارد برتری اطلاعاتی آن حضرت بر دشمن بود. ایشان برای کسب اطلاعات، نیروهای مناسب را برای این مأموریت انتخاب می‌کرد همچون جنگ بدر که طلحهٔ بن عبیدالله و سعید بن زید را برای کسب خبر از کاروان تجاری قریش؛ ابن عمر و الجهنی و عدی بن ابی الزعباء را برای کسب اطلاعات از مقر تمرکز نیروها؛ علی بن ابی‌طالب (ع) وسعد بن ابی وقاص را برای بررسی تعداد نیروی دشمن و حباب بن منذر را برای کسب اخبار جابه‌جایی دشمن و میزان افزایش نیروهای آن مأموریت داد (ضاهر وتر، ۱۳۸۵، ص ۱۸۲).

رسول خدا (ص) حتی به‌شخصه نسبت به جمع‌آوری اطلاعات اقدام می‌کرد، کسب اطلاعات از تجار و مسافران و ساکنان محلی، بازجویی از اسیران برای بررسی تحرکات دشمن (ر.ک: ابن‌هشام،۱۳۵۵، ج ۲، ص ۶۷؛ واقدی،۱۴۰۴، ج ۱، ص ۲۰۳).

۳-۵- حفاظت اطلاعات

آنچه که در استراتژی غیرمستقیم مهم‌تر از کسب اطلاعات به نظر می‌رسد حفاظت از اطلاعات است و اینکه دشمن نتواند از تاکتیک و اهداف طرح‌ریزی‌شده اطلاعاتی به دست آورد در حقیقت «پنهان بودن هدف»، رمز موفقیت این استراتژی است. سون تزو علاوه بر پنهان ماندن طرح‌ها به نامشخص بودن آرایش و سازمان‌دهی خودی نیز اشاره می‌کند تا در این امر رقیب از وضعیت آمادگی، تشخیص نقاط قوت و ضعف سازمان عاجز بماند. وی می‌گوید آن‌کس که دوراندیشی لازم را ندارد و دشمن را دقیقاً مورد ارزیابی قرار نمی‌دهد، قطعاً شکست خواهد خورد (sun tzu, 2000,p45). وی این نکته را همواره تکرار می‌کند که؛ «نباید رقیب از استراتژی‌های شما آگاه باشد، نقشه‌هایتان را چون شب مبهم و تاریک

نگاه دارید، آنگاه در زمان حرکت چون رعد بتازید. وی معتقد است اگر دشمن را بشناسید و خودتان را هم بشناسید در این صورت در یک‌صد نبرد، هرگز با خطر روبرو نخواهید شد. هنگامی‌که دشمن را نمی‌شناسید ولی خودتان را می‌شناسید در این صورت شانس بردوباخت و شکست و پیروزی شما با هم برابر خواهد شد. اگر هم از وضع خود و هم از وضع دشمن بی‌اطلاع باشید در این صورت محرز و مسلم است که در هر نبرد در معرض خطر قرار خواهید گرفت. محل درگیری شما با دشمن نباید برای آن‌ها معلوم شود. چون اگر معلوم نباشد، مواضعی که باید او برای دفاع از آن‌ها آماده شود، زیاد خواهد بود. (سون تزو، ۲۰۰۰ ص ۶۸-۷۲).

رسول خدا (ص) در این زمینه حتی از سون تزو حساسیت بیشتری نشان می‌دادند و نه‌تنها به مخفی ساختن اخبار تحرکات خود از دشمن، بلکه از نیروهای خودی نیز اهتمام داشتند به‌گونه‌ای که هدف و مقصد مأموریت را حتی از فرمانده سریه یعنی عبدالله بن جحش تا رسیدن به منطقه موردنظر پنهان داشتند (ابن‌هشام، ۱۳۵۵، ج ۱، ص ۶۰۰). در سریه ابی قتادهٔ بن ربعی انصاری به «بطن اضم» ارایه طرح عملیات را به چند تن محدود ساخت تا مأموریت به‌طور سری انجام پذیرد. آن حضرت وقتی برای جنگ بدر خارج شد، به صحابه امر فرمود تا زنگوله‌ها را از گردن شترها باز کنند تا دشمنان آگاه و هشیار نشوند. همچنین لشکریان را به عدم ایجاد هرگونه سروصدایی که موجب هشیاری یا آگاهی دشمن شود همانند غزوه خیبر منع و از درخشندگی اسلحه هنگام حرکت و عبور از مقابل ساکنان مناطق میان راه جلوگیری می‌کرد، مثل غزوات و سرایای بدر، بنی سلیم. همچنین به فرمانده سریهٔ عبدالله بن جحش و امام علی (ع) به‌سوی بنی سعد فرمان داد که نیروها را از راه‌های خالی از سکنه مانند راه‌های صحرایی عبور دهند (ضاهر وتر، ۱۳۸۵، ص ۱۸۵).

به هنگام اعزام ابی‌سلمهٔ بن عبد الاسد برای هجوم علیه بنی‌اسد، به وی فرمان داد تا نیروهای خود را در روز پنهان سازد و در شب حرکت کند تا دشمن حرکت او را کشف نکند و نیز از بیراهه ره سپارد تا غافلگیر نشود. در جنگ احد نیز اطلاعات دریافتی از عموی خود عباس را حتی از یارانش مخفی کرد (واقدی، ۱۴۰۴، ج ۱، ص ۳۴۰). همچنین جاسوسان دشمن را برای پیشگیری از ارسال اطلاعات به دشمن دستگیر می‌کرد و راه‌های ارتباطی و رفت‌وآمد آنان به‌سوی دشمن را می‌بست تا نتوانند اخبار را به پایگاه‌های خود برسانند (ضاهر وتر، ۱۳۸۵، ص ۱۸۶) همانند غزوه فتح، که نگاهبانانی بر اطراف مدینه و راه‌های مکه قرارداد تا مردم را از خارج شدن باز دارند، چون ممکن بود اخبار مسلمانان را به قریش برسانند و در بسیاری از غزوات دیگر مثل غزوه غطفان، ذی‌العشیره و دومه الجندل نیز همین‌گونه عمل کردند (واقدی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۱۴۴، ج ۱، ص ۴۰۳). آن حضرت حتی برای حفظ اطلاعات

خود از خداوند استمداد جست و فرمود: «خداوندا جاسوسان و اخبار (ما) را از قریش بگیر تا ما به سرزمین آنان برسیم» (همان، ج ۲، ص ۵۳۶). رسول خدا (ص) همین‌طور فرماندهان خود را به استفاده از راهنمایان و اعزام پیش‌قراولان امر می‌کرد تا در رصد و کمین دشمن قرار نگیرند. ازجمله اسامه بن زید را با این گفته سفارش فرمود: «... برای خود راهنمایانی برگزین و طلایع را بر خود پیش دار» (ابن‌اثیر، ۱۹۶۵، ج ۱، ص ۲۲۶)؛ که در این موارد نیز سون تزو ایده‌ای ارائه نکرده و این نشان‌دهنده برتری تفکر آن حضرت در این زمینه است.

۵- بحث و نتیجه گیری

نتیجه‌گیری

بررسی استراتژی غیرمستقیم در سیره نظامی رسول خدا (ص) در قیاس با نظریه‌پردازانی چون سن تزو و لیدل هارت؛ که نظرات آنان همواره موردتوجه رجال نظامی و سیاسی بوده نشان می‌دهد که آن حضرت نه‌تنها به این نوع استراتژی توجه داشته، بلکه برخلاف آنان به شخصه در میدان عمل هم به اجرا درآورده و حتی در برخی موارد ایده‌های برتری را هم طرح کرده‌اند، ازجمله با روش‌هایی چون دعوت به صلح و پذیرش آن، انعقاد موادعه و پیمان نامه، ایجاد رعب و غیره. آن حضرت در مواقع اضطرار نیز تدابیر فراوانی برای کاستن از میزان تلفات نیروهای خودی و حتی دشمن و عدم تخریب بناها و ویرانی‌ها و کشتارهای غیرموجه اتخاذ می‌کردند، به‌گونه‌ای که درمجموع ۲۹ غزوه و ۶۶ سریه، تعداد شهدا از ۳۰۰ نفر هم تجاوز نکرده و حتی تلفات دشمن هم تا حدودی با آن برابر بوده، به‌ویژه که شهر مکه را نیز بدون آنکه خونی از کسی ریخته شود فتح کردند. جای آن دارد که از آن حضرت، علاوه بر عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و اخلاقی، به الگو گیری در عرصه‌های نظامی هم بپردازیم و بیش از بیش به جنبه‌های متعدد رهبری آن حضرت توجه کنیم. عملکرد پیامبری که فاقد سواد خواندن و نوشتن بوده، در هیچ آموزشگاه نظامی و زیر نظر هیچ مربی نظامی آموزش ندیده و از نظرات اندیشمندان و متون نظامی دنیا هیچ آگاهی نداشته و صرفاً با نبوغ خویش و البته در عمل و نه صرفاً در تئوری به اجرای بهترین و موفق‌ترین شیوه‌های استراتژی غیرمستقیم پرداخته، بسیار اعجاز آمیز می‌نماید.

۱-۶-پیشنهادها: با توجه به تنوع موضوع در عرصه مدیریت و رهبری، فرماندهی، هنر جنگ، جنگ روانی، استراتژی و تاکتیک و ... می‌توان به بحث مقایسه‌ای این موضوعات بین اندیشمندان بزرگی چون سون تزو، ژومینی، کلاوزویتز، آندره بوفر، لیدل هارت و غیره با مدیریت نظامی رسول خدا (ص) در جنگ پرداخت.

۶- منابع و مأخذ

۶-۱- منابع فارسی و عربی

مقاله‌ها

۱) ترابی، طاهره (تابستان ۱۳۸۹)، «**رهیافت‌های متعارض جنگ نرم در کنش راهبردی قدرت‌های بزرگ**»، *آفاق امنیت*، ش ۷، ص ۳۷-۷۰

۲) حمیدالله، محمد (۲۰۱۲ م)، «**ا سناد و مکاتبات سیا سی صدر ا سلام**»، ترجمه محمد حسینی (۱۳۹۸ ش)، تهران، سروش

۳) حسینی، حسین (بهار ۱۳۷۵)، «**سون تزو و استراتژی غیرمستقیم**»، *سیاست دفاعی*، ش ۱۳، ص ۲۱-۷۱

۶-۲-کتاب‌ها

۱. ابن‌اثیر، عزالدین احمد (۱۹۶۵ م)، *الکامل فی‌التاریخ*، بیروت، دارصادر، داربیروت.

۲. ابن حنبل، احمد بن محمد (۱۴۱۵ ق)، *المسند*، بیروت، دار احیاء التراث العربی

۳. ابن‌سعد، ابوعبدالله محمدبن‌منیع (۱۳۷۶ ق)، *الطبقات الکبری*، لبنان، دارصادر، دار بیروت.

۴. ابن منظور، محمد (۱۴۰۸ ق)، *لسان العرب*، تحقیق علی سیری، بیروت، داراحیاء التراث العربی.

۵. ابن‌هشام، ابومحمدعبدالملک (۱۳۵۵ ق)، *السیرةالنبویه*، بیروت، مصطفی البابی الحلبی.

۶. ابویوسف (۱۳۹۹ ق)، *الخراج*، بیروت، دارالمعرفه.

۷. بخاری، محمدبن اسماعیل (۱۴۰۱ ق)، *صحیح‌البخاری*، بیروت، داراحیاء التراث‌العربی.

۸. -دانایی فرد، حسن (بهار ۱۳۹۵)، «روش شناسی مطالعات دلالت پژوهی در علوم اجتماعی و ان سانی: بنیان‌ها، تعاریف، اهمیت، رویکردها و مراحل اجرا»، *روش شنا سی علوم ان سانی* س، ۲۲ ش، ۸۶ به صفحات ۳۹-۷۱

۹. سون تزو (۲۰۰۰ م)، *هنر جنگ*، ترجمه حسن حبیبی (۱۳۶۴ ش)، تهران، قلم.

۱۰. طبری، محمدبن‌جریر (۱۹۶۱ م)، *تاریخ الطبری*، بیروت، داراحیاء التراث العربی.

۱۱. عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۸۲ ش)، *فقه سیاسی*، تهران، امیرکبیر.

۱۲. واقدی، محمدبن‌عمر (۱۴۰۴ ق)، *المغازی ر سول‌الله (ص)*، تحقیق مار سدن جونز، بیروت، بی نا.

۱۳. وتر، ضاهر (۱۴۰۸ ق)، *مدیریت نظامی در نبردهای پیامبر اکرم (ص)*، ترجمه و تحقیق اصغر قائدان (۱۳۷۳ ش)، تهران، صریر.

۱۴. مجلسی، محمد باقر (۱۳۷۴ ش)، *بحارالانوار*، قم، دارالکتب الاسلامیه.

۶-۲- منابع فارسی به لاتین

1. Torabi, Tahereh (Summer 2010) "Conflicting Approaches of Soft War in the Strategic Action of Great Powers", *Afaq Security Quarterly*, Vol. 7, p,37-37
2. Hosseini, Hossein (Spring 1375) "Son Tzu and Indirect Strategy" *Defense Policy*, vol.13,p, 71-21
3. -Qaedan,Asghar (winter 1385)"The management and leadership of the Holy Prophet (PBUH) in the military fields", *Basij Strategic Studies*, Vol. 31,p.50-67

-Book

1. Ibn Athir, Izz al-Din Ahmad (1965AD),*Al-Kamel fi -al-Tarikh*, Beirut, Dar -al-Sader, Dar-al- Beirut.
2. Ibn Hanbal, Ahmad bin Muhammad (1415 AH),*Al-Musnad*, Beirut, Dar Ahyaya al-Torath al-Arabi
3. Ibn Saad, Abu Abd -Allah Muhammad bin Mania (1376 A.H.),*Al-Tabaqaat Al-Kabra*, Lebenan, Dar al-Sader, Dar al-Beirut.
4. Ibn Manzoor, Muhammad (1408 AH),*lesan al-arab*, research by Ali Siri, Beirut, Daral-Ahya al-Torath
5. -Ibn Hisham, Abu Mohammad Abd al-Malik (1355 AH) *Al-Sirat- al-Nabiyyah*", Beirut, Mustafa al-Babi –
6. -Abu Youssef (1399 AH),*Kitab al-Kharaj*, Beirut, Dar al-Marafa.
7. Bokhari, Muhammad bin Ismail (1401 AH),*Sahih al-Bukhari*, Beirut, Dar al-ahiy al-Truth al-Arabi
8. Hamidullah, Mohammad (2012AD),*Political Documents and Correspondences of Sadr Islam*, translated by Mohammad Hosseini (2018),Tehran, Soroush
9. Son Tzu (2000AD),*Art of War*, translated by Hasan Habibi (1364 AH), Tehran, Qalam
10. -Tabari, Mohammad Bin Jarir (1961AD),*Tarikh al-Tabari*, Beirut, Dar-al-ahiya al-Torath al-Arabi.
11. Amid Zanjani, Abbas Ali (2012AD),*Political Jurisprudence*, Tehran, Amir Kabir
12. Waqidi, Muhammad bin Omar (1404 AH),*Al-Maghazi Rasulullah*, (PBUH), Research by Mersden Jones, Beirut, Bina
13. Vatr, Zaher (1408 AH), *Military management in the battles of the Holy Prophet (PBUH*), translated and researched by Asghar Qaedan (1373 AH), Tehran, Sarir
14. Majlisi, Mohammad Baqir (1374AH), *Bihar al-Anwar*, Qom, Dar al-Kitab al-Islamiya

-References (in English)

-Articles

1. -Dimovski,Vlado& Marič Miha (2012)"Theoretical Discussion Sun Tzu's "The Art of War" and Implications for Leadership",Organizacija, V.45 No. 4.
2. -Danchev,A (1999) Liddell Hart and the indirect approach", *The Journal of Military History*, V,63,No, 2.
3. Liddell Hart, Basil Henry (1952)"The objective in war ,*Naval War College Review*,V. 5, No. 4.
4. -Ramakrishna,Kumar "Understanding the Indirect Strategy Moment in Global Affairs", *The New England Journal of Public Policy*. (۲۰۲۳),v.36.
5. Swain,Rechard (1990) B. H. Liddell Hart and the Creation of a Theory of War, 1919-1933",*Armed Forces & Society*,V. 17, No. 1.
6. Scotte, morison (2014),"Redefining the Indirect Approach" *Strategic Security Journal of Strategic Security v,7* No, 2.
7. -Van Wart,Montgomery (2003). Public-Secto,Leadership Theory: An Assessment", *Public Administration Review*, V. 63, No. 2.
8. 8-2-2-Books
9. -Clausewitz, Carl von (1976), *On War*,Translated and Edited by Michael Howard and Peter Paret,USA, Princeton,University Press.
10. -Cuong Huynh,Thomas (2008).*The Art of War Spirituality for Conflict*, Annotated & Explained,USA.
11. -Encyclopedia Entry (2024). *The Art of War*.national geographic,Washington,
12. -Jomini,Antoine-Henri (2020), *The Art of War*, translated in English,Craighill W.P.&G.H. Mendell, England.
13. Liddell Hart, B.H (1944), *Thoughts on War*, *Sherman,Soldier, Realist, American*, london, Dodd, Mead & Company.
14. Liddell Hart, B,H (1954), *Strategy: The Indirect Approach*, london, Faber and Faber.
15. Craig Gordon and Felix Gilbert (1943), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age*, edited by Peter Paret, Princeton,University Press.
16. Elerman, David (2000), *Indirect approch*,The World Bank Office of the Senior Vice President and Chief Economist Development.
17. Paley, Norton (2007),*Mastering the Rules of Competitive Strategy:A Resource Guide for Managers*,Taylor & Francis.
18. Simon & schuster (1983), *Webster's new twentieth century Dictionary*, New york.
19. Sun Tzu (1910), *on the Art of War*, Translated by Lionel Giles. London,Luzac and Company.